

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 13 (16961)

2005 чылдың
ФЕВРАЛЬ 5,
суббота

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 18.30
Садар өртээ – 4 рубль.

ЧААРТЫЛГАЛАР ШУПТУВУСКА ХАМААРЖЫР

Тус чер бот-башкарылгазы

Чингелделерни акша-биле солурунга хамаарышкан митингилерниң көвей кезинде артык шимээн-дааш болуп турары бисти оон-даа ханы өскерилгелер, тодаргайлаарга – административтиг чаартылгалар манап турар дээрзин, чүге-ле ийик, утупкан бис. Бо чылын аңаа белеткел ажилдары доостур, олар муниципалдыг эрге-чагырга органнарын шыңгызы-биле өскертир. 2006 чылдың январь 1-ден ол чаартылган эрге-чагырга бодунуң хүлээлгелерин күүседип эгелей бээр. Шак ол чаартылгалардан экинни манаар бис бе, азы багайны бе? Ооң дугайында ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу Д.Д. Ооржак-биле чугаадан билип ап болур.

— Дандар Дандар-оолович, «Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылга органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» хоойлуну хүлээп алганындан бээр барык ийи чыл эртин тур. Ынчалза-даа ооң боттандырылганы шоолуг-ла билдинмес болгаш, ону бисте чорутпайн турар деп, бодал тыптып турардыр.

— Шыны кээрге кылдынган ажилдар эвээш эвес, чүге дээрге биске, өске регионнарда бодаарга, мун-не чиик болган. Бирээде, 131-ги Хоойлуда чугаалап турар тус чер бот-башкарылга органнарын чарыктыг биске ындыг-ла кончуг чаа эвес. Эрге-чагырганың вертикалын тургузар дугайында федералдыг бодалдың оранчок мурнунда-ла республиканың иштинде эрге-чагырганың структуразын чаартыр дээш оралдашкан бис. 1998 чылдың референдумунга тус чер бот-башкарылга органнарын баштыңнарын республиканың Чазак Даргазы соңгуур дугайында айтырыгны көдүргенин сактыр боор силер – ол бодалдың адаанга, 131 дугаар Хоойлунуң саналдап турары дег, тус чер бот-башкарылга органнарын организастаарының баш удур бодал каан системазы турган. Ынчал кээрге бис ажилды тиктен эгелевээн бис, ам чүгле кадар чүүлдерни немел, казыыр чүүлдерни уштуру арткан.

Ийде, Чазак республиканың тус чер бот-башкарылгазының чаартылгаларын боттандыра-

рынга хамаарышкан хоойлу төлевилелдериниң дүрүүн ажилдап кылган. Ажилдың чорудуунуң аайы-биле олар херек ужурлуг экспертизаларны болгаш чөп-шээржилгелерни эрткен соонда, бис оларны парламентиже чорудуп турар бис. Чаартылгаларның бурунгаар шимчээринге үндезин болур хоойлу – муниципалдыг каттыжышкыннарның кызыгаарлары болгаш эрге-байдалдарының дугайында хоойлуну хүлээп алган, ол ам күштүг апарган.

Адактың сөөлүндө, тус чер бот-башкарылганың чаа органнарын хевирлээрин манавайн, кожууннар болгаш суму чагыргаларының чаа органнарынга 2006 чылдан күштүг болур ажилдың майыктарынче шилчирип саналдаан бис. Чижээ, Мөңгүн-Тайгада кожуунуң эрге-чагырга органнары кожуун даргазын соңгуурунуң уставынга чаартылгаларны киридилер. Каа-Хемде болгаш Чөөн-Хемчикте Төлээлекчилер хуралдары 131-ги Федералдыг хоойлуга дүүштүр уставтарның чаа редакциязын ажилдап кылып эгелей берген. 2003 чылдан эгелээш хоойлуну Күрүне Думазынга хүлээп алырының мурнунда бистиң Чазак кожуун эрге-чагыргаларының республиканың Саң-хөө яамызынга боттарының бюджетин хевирлээринге болгаш камгалаарынга киржирин дүрүмчүткен.

Ынчал кээрге, чаартылга шагдала чоруп эгелээн, а бисте чаартылгаларны доозарынга херек чүүлдерни барык шуптузун белеткээн болуп турар-дыр.

ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу Дандар ООРЖАК.

Организастиг талазындан чүгле чаңгыс чүүл – ноябрь 1-ге чедир хоойлуда көрдүнгени езугаар тус чер бот-башкарылга органнарының соңгулдазын хандыраары арткан. Ооң соонда бүгү ажил чүгле оларның холунда болур.

— Катап хевирлеттинип турар органнарда чаа чүүлдер кандыг болурул? СЭКП райкомнарының ниити удуртулгазының адаанга турган Совет эрге-чагырганың улусчу депутаттар болгаш күүскамнар системазынче катап эглип келбес бис бе?

— Даштындан демей чүүлдер бар-даа болза, иштики талазы-биле дыка ырак-тыр ийин але. Биртээ ындыг яңылыг шын эвес бодалдар бар болганда, улаштыр будалбазы-биле чурум-чыскаал езугаар сайгарып көрээлинер. 131-ги хоойлуда районнар, округтар болгаш суурларның муниципалдыг каттыжышкыннарны тургузары көрдүнгөн. Ону бисте девискээр талазы-биле хуваалда-биле холуп, будап болбас херек. Ол дээрге республикада чаңчыл болган девискээр хуваалдазы – кожууннар болгаш сумулардан ойталап турары эвес-тир.

(Уланчызы 2-ги арында).

Байыр чедиришкени

Эртемниң хүндүлүг ажилдакчылары - Тываның эртем-шинчилел институттарының, дээди өөрөдилге черлериниң ажылдакчылары!

Петр I хаанның чарлыгы-биле Россияның Эртемнер академиязын тургусканының хүнүгө тураскааттынган силерниң профессионал байырлалыңар-биле чүрээмниң ханызындан байыр чедиришкени-неримни хүлээп ап көрүңер. Шылгараңгай россия эртемденнер кижии төрөлгөтениң амьдыралының бузу адырларының бурунгаар депшилгезинге үлүң киширгеш, делегей ниитилежилгезиниң хүндүткелин болгаш бедик алдардын чедип алганнар.

Тываның эртеми аныяк, чаа-ла бут кырында туруп олурар болгаш, ооң кылыр-тудар ажилдары-ла эңдерик. Бистиң республикавыстың төөгүзү, культуразы болгаш бойдузу – шинчилел ажилдарында, шынап-ла, бустунмаан цүже-ле. Тываның девискээринде турар бойдустуң үнелеп четтинмес, төөгү-культура ужур-уткалыг тураскаалын – Убса-Нур ыйгылаажын ЮНЕСКО-нуң Бузу-делегейниң бойдус болгаш культура салгалы объектилериниң санынче кириген. Республиканың көдээ ажил-агыйының болгаш цлетпүрүңү адырында чорутуруп турар дилээш-

кинер, оларның чидиг айтырларынын инновация аргаларын ажыглап шийтпирлээр Тываның экономиказынга амгы үениң технологияларын ажыглаар, ону бедик деңгелче көдүрер арганы бээр.

«Эртем чокта, эртем база дүн» деп, бистиң өгбелеривис дыка-ла чиге сөглээн. Ылап-ла ынчангаш күрүне улуг кичээгейни эртем-шинчилекчи ажил-чорудулганың деткимчезинче улап, эртем шинчилелдеринге чагыгларны кирип, эң үрө-түңнелдиг дилээшкенирге конкурс күцселдезин чорудуп турар. Тываның аныяк эртемденнериниң идиң бээр-биле республика Чазаның Даргазының грантыларын бадылаан.

Тываның эртем ажилдакчыларының амгы салгалы боттарының улуг акыларының чаагай чаңчылдарын чедишкени-биле уламчылап турарын демдеглекседим. Бодунуң билиглерин практика кырынга ажыглап тура, олар республикавыстың хөгжүлдезинге салдар чедирип турар. Угаан ажилының бузу ажилдакчыларыга быжык кадыкшылды, чаагай чорукту, Тываның эрге-ажыынга чаа-чаа ажилдышкыннарны сеткилим ханызындан күзедим!

Байырлалыңар-биле!

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Социал ужур-уткалыг МИЧ-тер федералдыг бюджеттен субсидияларны ап болур

2005 чылдың федералдыг бюджетиниң «Өйлеп-өйлеп үнер парлалга» деп 456 чүүлүнге акша-хөреңгилерни үндүрүп берген.

Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле федералдыг агентилелдин дыңнатканы-биле алырга, чаңгыс удааның тускай сорулгалыг субсидияларынга кордакчылар кылдыр РФ-тиң республикаларының, крайларының, областтарының болгаш округтарының инвалидтерге болгаш хоочуннарга, уругларга болгаш аныяктарга, культура-чырыдышкын болгаш литература, уран-чечен, социал ужур-уткалыг парлаганы хамаарыштырар.

Күрүне субсидияларының шилчидишкенинге бюджет албан черлерин санаваска, кандыг-даа организас-эрге-хоойлу хевирлиг организация кордап болур. Субсидиялар алырынга кордап турар үндү-

рулгелер документиленерниң долу дүрүүн агентилелге кириер ужурлуг. 456 чүүл-биле субсидиялар алырынга чагыгларны ай санында сайгарып турар.

Керээни 3 экзemplярылг кылдыр долдуруп, экзemplяры бүрүзү чаңгыс арын саазынның мурну, артынга сыңан турар ужурлуг. Керээни долдуруп тура, үндүрүлгениң төгерик таңмада ады-биле дүүшкө сөзүгледи, а ол ышкаш банк реквизииттерин: ИНН-ни, КПП-ни, санажылга санын, корреспондент санын, БИК-ти, банкының адын болгаш ооң турар черин айтыр. Мооң мурнунда алдынган бюджет хөреңгилериниң ажыглалының дугайында отчет турда, чүгле ынчан үндүрүлгелерни субсидиялар алырынга кордакчы кылдыр сайгарып көөр.

Дааранылга фабрикасында

Кижиниң хевир-сынын хеп дыка аян кириер, харын-даа ооң национал культуразының аян-шинчизин, бир яныз онзагай чаражын көргүзе бээр болгай. Хеп кижиниң иштики сагыш-сеткилин база илередир. Чүге дээрге хепти кижии боду шилип садар азы даарап алыр болгай.

Ынчангаш хеп шилип садып азы даарап алыры дээрге база культура, уран чүүл дививиссе, чазыг чок боор. Ынчангаш Кызылдың дааранылга фабриказының чаа, аныяк директору Мерген Шириин-оолович Очур бодунуң бүдүрүлгезиниң келир үеги ажилының планнарын шак ындыг угланышкын-биле чорудуп эгелээн. Хеп чүгле кижиге чылыг бээр эвес, каасталга, национал уран чүүл болур ужурлуг дээрзин ол чугаалап олурду. Мерген Шириин-оолович бо бүдүрүлгени удуртуп эгелээ-ле

ЧАГЫКЧЫНЫҢ КҮЗЕЛИН ЕЗУГААР

Дааранылга фабриказының директору Мерген ОЧУР.

чаа-ла 4 ай бооп турар. Ындыг кыска үе иштинде ол бүдүрүлгезиниң иштики, даштыкы ажил-чорудулгазы-биле ыяк таныжып, элээн чаартылгаларны безин чорудуп четтигипкен. Даараныкчылар мурнунда ышкаш баш

муңгаш эвес, тускай тодаргай планыг ажилдап, чеже акша ажилдап ап болурун безин боттары билер апарган.

Мооң мурнунда даараныкчылар ажил төлевири орта албайн турган болза, 2004 чылдың сөөлү айларындан эгелеп 3014 рубль шалыңы ай санында ап эгелээн. Ол дээрге чүгле ортумак шалың бооп турар. Шыырак, дуржулгалыг даараныкчылар 5-6 муң-даа рубльди ажилдап ап болур арга тургустунган. Аныяк удуртукчу чүгле конструкторлар, модельерлер-биле эвес, аңаа даараныкчылар безин чогаадыкчы езу-биле ажилдаар чаа байдалды бүдүрүлгөдө тургускан. Ук бүдүрүлгөдө ажилдаары даараныкчыларга солун, бедик көдүрүлүшкүнүг апарган.

(Уланчызы 12-ги арында).

ЧААРТЫЛГАЛАР ШУПТУВУСКА ХАМААРЖЫР

(Төнчүзү, Эгези 1-ги арында).

Районнар, округтар болгаш суурлар ук хоойлуда удуртулга системанын административтик кезээниң организас-эрге-хоойлу талазы-биле статусун илередир терминер кылдыр кирген. Чижээ, улам билдингир кылдыр, чаңгыс муниципалдыг районче ийи кожуун кирип болур, округ хоорайны болгаш ооң чанында суурну, а суур ийи азы элээн каш бичии суму-суурларны каттыштырып болур деп тайылбырлап болур.

Бис үрмектээрден болгаш каттыштырылгандан ойталаан бис. Бот-башкарылганын чаа кезектери тургустунуп келген административтик-девискээр хуваалдазының кызыгаарының иштинге тывылган. Ынчалза-даа келир үеде бот-тускайлаң муниципалдыг тургузугларже каттыжышкын азы үрмектээшкын болу берип болур. Муниципалдыг тургузугну ам бар хуваалдадан аңгыда кириген чылдагааны – чаартылганы чорудуп турар үеде кандыг-бир суурну чурттакчы чону кожасында хоорай-биле азы кожуун-биле каттыжып, азы бир эвес моон мурунда бир тургузугну кезээ турган болза, бот-тускайлаң суур кылдыр тургустунуп ап болур органы берип турары. Анаа-ла бир хөк бодап эвес, а экономиктиг, социал-политиктиг, географтыг, оон-даа өске чогумчалыг байдалдарны кичээнгейге ап тургаш болбайн канчаар. Ындыг шийтирнн хүлээп алырын база хоойлуда көргөн – референдум, азы бир эвес суур улуг эвес болза, чоннуң чыыжын таварыштыр.

Дараазында. Чаа муниципалдыг каттыжышкыннарның деңгелинге бо чылдың ноябрь 1-ге чедир биске тус чер бот-башкарылганын чогуур органнын хевирлеп алыры чугула. Район салбырлары бар болганда, чүгүле суур салбырларың тургузары арткан.

Системаның ишти 3 баштыг: муниципалдыг каттыжышкынның төлээлекчи органы, муниципалдыг каттыжышкынның баштычызы болгаш ооң администрациязы.

Төлээлекчи органнын соңгаан соонда – биске олар тус черниң хуралдары болур хевирлиг – чаартыкчы ажилдарның көвей кезин оларга онаажыр апаар. Депутаттар боттарының муниципалдыг каттыжышкыннарның уставтарын хүлээп алып, муниципалдыг каттыжышкын удуртукчузун болгаш ооң администрациязын хевирлээрниниң чурумун тодардыр.

— Ынчап кээрге, тус чер удуртулгазының структуразы база бир улуг даргалыг апаар ышкажыл?

— Ынча деп болур, ынчалза-даа эге чадада, баштайгы соңгулда кампаниязынга федералдыг хоойлу шупту субъектилерге чаңгыс дүрүмнү – муниципалдыг каттыжышкын баштычын чон соңгаан соонда, ол ала-чайгаар тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы апаар дээрзин – доктааткан. 2006 чылга чедир хевирлеттинген эрге-чагырга чоорту, 131-ги Хоойлу езугаар, тус чер бот-башкарылга органнын хевирлээриниң варианттарынын уставка боду шилип алгаш, быжыглаар. Ынчан муниципалдыг каттыжышкын удуртукчузунуң албан-дужаалы, соңгукчуларның күзели езугаар, хурал даргазының азы администрация баштычының албан-дужаалдары-биле чергележи болур апаар. Мен бодаарымга, бистин экономикаг шылды-лывыстың аайы-биле мындыг янзылыг чергележишкынниң чорудары чайлаш чок хире. Оон аңгыда, бир эвес суурнуң чурттакчы-

ларының саны 1000 кижиден эвээш болза, ол үш удуртукчу албан-дужаалдарны албан чергелештирериниң дугайында негелдени онзалап демдеглээн. Бир эвес, кандыг-бир муниципалдыг районга азы суурга ол үш албан-дужаалды чергелештирип шыдаар акша-тегериктиг болза, ажырбас. Ынчан тус чер чагыргагазының удуртукчузунче кандидатты конкурстуг шилигиниң соонда керээ езугаар сити-менеджер кылдыр хөлөзилеп ап болур.

— Чаа бот-башкарылга органнын ноябрь 1-ге чедир хевирлеп доозар-дыр. Ынчалза-даа ажил-херээңче олар чүгле январь 1 соонда кириптер. Чылдың сөөлгү ийи айында ажил-ишти кым кылыр ирги?

— Шак ол кезиндегиде шилчилге үези көрдүнгөн. Чаа тургустунган бот-башкарылга органны ол ынчан суурнуң уставтарын, администрацияның структуразын, келир чылдың бюджетин хүлээп алып, ынчалза-даа ол шийтирлер январь 1-ден орай эвесе күштүг апаар. Аңаа чедир муниципалдыг каттыжышкынның девискээринге удуртулганы кожууннарның амгы чагыргалары болгаш төлээлекчилер хуралдары чорудар.

— Чаа тургустунган удуртулга органны бот-боттарынга демейлежи, дагыннап туруп бербес бе? Ол дээрге биске дыка улуг чарыгдалдар ышкажыл...

— Моон мурунда, шынап-ла, ындыг турган. Чаңгыс ол-ла чүлдү эрге-чагырганың деңгел-даа, хүлээлге-даа талазы-биле аңгы органнын харыылап турду. Бирле чүве болу бээрге, бот-боттарыңче чүжүр, түннелинде буруулуг кижитывылбайн баар. Ам хоойлу тус чер бот-башкарылга-

зының кожуун болгаш суур деңгелдеринде, ол деңгелдерниң иштинде эрге-чагырга адырларының бүрүн эргелерин аңгылаан. Чижээ, хоорай болгаш көдээ суурлар коммунал ажил-агыйны тудары, чурттакчы чонну орансава, чылыг, чырык, газ, суг-биле хандыраар, девискээрниң планнаашкынын чорудар, аңаа тудуларны кылыр, черлерни ажыглаарын контролдаар дээн чижектиг ажил-ишти боттарының девискээриниң иштинге чорудар. Ниитизи-биле 20 ажыг хүлээлгелиг.

Муниципалдыг районнар болгаш хоорай округтары база-ла ола хире хемчээлдиг, ынчалза-даа өске хүлээлгелерлиг – суурлар аразының харылаазы, чурттакчылыг черлерден дашкаар инфраструктуралар, чер таарыштырылганы дээш, оон-даа өске. Социал хүлээлгелер талазы-биле база үлээшкын болур. Чижээ, суур – клубтарны, библиотекаларны, спортзалдарны, стадионнарны, а муниципалдыг район – кадык камгалал болгаш өөредилге объектилерин, уруглар дыштанылгазын, опека болгаш азыралды организаастаарын болгаш өске-даа районнуң ниити айтырыгларын акшаландыраар. Ынчап кээрге, чон кандыг дарга кайы адыр дээш харысалгалыын билер боор-дур.

— Чүү деп бодаар силер – чаартылга республиканың догазыны кызыр дээн сорулгазынга ажыктыг болур бе?

— Ийе. Ынчалза-даа эге дээринде ол ындыг-ла кончуг эскеринчиг болбас. Амдызында бис өскерлишкыннерни эвээ-жедир, чаартылгаларже чарыгдалдарны эвээжедир деп тодаргай сорулганы салып алган бис. Оон соонда ам бар штаттар бол-

гаш чарыгдалдарже чаартылганын шынарынга карылга чок кылдыр кирип алырын планнаан. Чижээ, барык шупту тус чер бот-башкарылга органнының материалдыг баазаны улгатпас. Чаа эрге-чагыргаларга ам бар тудулар, гаражтар, автопарктер болгаш өске-даа материалдыг өнчү-хөрөңги четчир. Эрги чагыргаларның штаттары, бодаарымга, чаа тургустунган штаттарже шилчый бээр боор, олар чаа органнының ажилын хандыраарыңа четчир ужурлуг.

Девискээрлерниң сайзыралының дугайында чугаалаар болза, чаа хоойлу тус чер бот-башкарылгазынга дыка улуг саң-хөө, өнчү-хөрөңги талазы-биле болгаш организаастыг курлавырларны, амга бодаарга, берип турар-дыр. Оларны дамчыдары хары угда эвес, а чоорту болур. Оон чылдагааннарны хөй: муниципалдыг каттыжышкыннарның эрге-чагыргазыңче келген кижилерниң ол курлавырларны шың таарыштырып шыдаар-шыдаазыңа бүзүрел чогуна чедир. Шак мындыг оварымчалыг туруш демократияның принциптери-биле каржып чыдар-даа болза, чөптүг дээрзи-биле чөпшээрешпестин аргазы чок.

Бир эвес хоойлунуң материалдыг талазындан чорупкаш, туугай кылдыр бодаар-даа болза безин, мен ында көдүрлүүшкүңе дыка улуг идигни көөр-дүр мен. Чаартылга, чеже-даа ону административтик деп турар болза, кижитывырүңге болгаш шупту чүвеге, бюрократияга база дээр. Чүге дээрге оон утказы эрге-чагырганы чонче чоокшуладыры, а чурттакчы чонга азырадыкчы хөөндөн уштунуп, төлептиг чурттаарыңа херек акша-хөрөңгини боттарының күжү-биле тып, даартагы хунну планнап өөрениринге дузаны кадып турар – ол дээрге улуг үүлө-дир.

Юрий НИКИТИН.

«ПАПАТА № 6» ДИЖИР АПАРГАН

Бөгүн Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазында доктаамал үндезинде 23 депутат ажылдап турар. Палатада экономика, көдээ ажил-агый, бүдүрүлгө, социал адырларны харыылап турар 10 комитет бар. Бистин ышкаш бичии республикавыска ынча хөй комитеттин ажыы та чүде чүве. Көрүп көрүңер даан: 10 комитет дээрге оларның 10 даргазы, 10 оралакчылары – каттыжышкын 20 кижити, ХП-ниң даргазы болгаш оралакчызы-биле кады шупту 22 кижити. Ынчап келирге ХП-де шупту начальниктер-ле-дир, хоойлу чогаадыр кижити чок...

Палатаның комитет даргазының шалыңы ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының шалыңы-биле дең - 35 муң рубль, оон оралакчызының - 30 муң, сайыттын шалыңы-биле дең 25 муң рубль бөдүүн депутатка көрдүнгөн.

Депутаттарның ажилдаарыңа бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан. Оларга тускай кабинеттерни 80-120 муң рубль түңгө евроремонт езугаар дерип берген, тодаргай чугаалажыр үезиниң өртзөг палатаның акшазы-биле төлеп каан халас сотовый телефонну депутат бүрүзүңе берип каан, тус-тузунда “Волга” азы “УАЗ-люкс” маркалыг машиналарда быжыглаттынган (ол дээрге 23 чолаачы-дыр). Оларның хөй кезинге “Гарант”, “Консультант” болгаш Интернет системаларыңа кожуп каан компьютерлерни үндүрүп берген, ол хиреде чамдызы оңу ажылгап безин билбес. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, депутаттарның ажилдаарыңа таарымчалыг бүгү-ле байдалдарны тургузуп каан, чүгле олуруп алгаш, эки хоойлулардан чогаадып кыл, ол-ла. Ынчалза-даа бистин соңгуп алган кижилеривистин хоойлу чогаадып ажилдаар хөңгү шуут чок, чүгле контролдаарыңа туралыг. Оларның отчет деп адаар чүү-

лүн көөр болза, чаа хоойлуларның шуптузун Чазак ажылдап кылган болур, а он комитеттин кайы-бирээзи бо чылдарда бир-ийи хоойлу чогааткан болза, экизи-ле ол. Палатаның чаа хоойлу чогааткан кылдыр отчеттап турар чүвези – федералдыг хоойлуларга дүүшпейн турар дээш ТР-ниң Прокуратуразының азы РФ-тиң Юстиция яамызының Тывада эргелелиниң негелдезин езугаар бар хоойлуларже эдилге азы өскерилге кириген төлөвилелдер болур.

Бир эвес чаа хоойлу чогаадыр дээн болза, депутаттарның орнунга ону аппарат ажилдакчылары – күрүне-эрге-хоойлу эргелелиниң чөвүлекчилери кылыр. Чөвүлекчилерге чүгле төлөвилелдин кайы хуусаада херегин чугаалап каар. Олар хоойлу төлөвилелинге хамаарыштыр комитеттин шийтирнин, түннелин, доктаалын бижип бээр, ол хамаанчок депутаттың сессияга чугаалаар чугаазын безин белеткеп бээр. Депутат ону чүгле аяныг кылдыр номчуур, ол-ла. Хүн бүрүде кылыр ужурлуг бодунуң ажилын чөвүлекчиге чүдүрүп кааш, боду хостуг, чүгле сессияларга киржип келгеш, белеткеп каан документаларны частырыг чокка “дыңналдыр номчуур” болгаш бадылаашкыңа киржир.

Кандыг-бир хоойлуну “эрттирбес” дээр болза, баш удур белеткеп каан үш депутаттың (Бичелдей, Дамба-Хуурак, Бартына-Сады) саналы-биле төлөвилел эртпейн баар. ХП-ниң даргазы В.М. Оюнун бодунга күзөнчиг шийтирлерни чедип ап турар бир аргазы – электроннуг бадылаашкын. Оон пульт дөзүндө Оюнун “хол бөмбүкчүзү” Федотов олуруп турар.

Бадылаашкынның түннелдерин саазыңа чара парлап үндүрер дугайында чамдык депутаттарның негелдезин Оюн тоовайн турар. Кым канчаар бадылап турарын соңгукчулар билер эргелиг,

ынчангаш бадылаашкыннарның түннелдерин солуннарга чара парлап турары чугула болгу чок. Оон башка Оюнунуң кызыгаар чөк эргелерин быжыглаан сезинчиг шийтирлер кайгамчыкты-биле бадылаттынын эрте бээр, а республикага чугула херектиг шийтирлер болганчок-ла эртпейн баары элдептиг.

“Чай чок депутат ажил-чорудулганың” бир чугула талазы – бодунуң соңгулда округнуң соңгукчулар-биле ажил деп, олар санап турарлар. Чамдык депутаттар ажилдаар черинге хүнү-хүнү-биле көзүлбезин “округка ажилдап турган” деп чаңгыс сөс-биле тайылбырлап каар. Соңгукчулар-биле канчаар “ажылдап” турганы кымга-даа хамаарышпас, ол үеде депутат “соңгукчулары-биле” та хөглөп турган, та аңнап, балыктап чораан – ол оон эргези-дир.

Каая-бир байырлал, юбилей болур дээнде депутаттар дег идепкейлиг улус чок. Чөвүлекчилерниң бижип белеткеп каан байырлыг сөзүн номчааш, палатаның акшазы-биле саткан белекти тудукаш, байырлалдың эң-не хүндүлүг черинге ямыладырга, ол дег эки чүве кайда боор. Ынчангаш чон ортузунда “банкет-депутат”, “балалайка” деп кочу-шоотун үнүп турар чылдагааны-даа анаа эвес. А республика парламентаризин А. Чеховтуң кыска чогаалының эге ады дег, анаа-ла “Палата №6” дижир апарган.

Ам спикер Василий Оюн дугайында каш сөс. ХП-ни даргалаар дээш 11 катап соңгулда эртип чадап турган бо кижити бодунуң даргалаашкынын кадрлардан эгелеп алган. Оон мурунда аппарат бидик мергежилдиг, 10-20 чыл ажилдап каапкан кадрлардан тургустунган турган болза, ам ында езуулуг сандараашкын болуп турар. Кол-кол албан-дужаалдарда Оюн бодунуң хол бөмбүкчүлө-

рин салып алган. Бөгүн аппаратта “Восток” команданың эр, херээ-жон волейбол командаларының кежигүннери ажилдап турар. Бо бүгү ойнакчылар эргелел начальниктериниң оралакчылары, дузалакчылары, сектор, килдис эргелекчилери, чолаачылар, секретарьлар болуп ажилдап турарлар. Штатта көрдүнгенинден көвей кижити кирип алганындан аппарат ажилдакчылары сөөлгү чылдарда чаңгыс-даа шаннал акшазы ап көрбээн. Шупту акша-хөрөңгини аппаратта Оюнунуң волейбол командаларын деткиринче чорудуп турар. Бо командалар чүгле 2004 чылда Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының акшазы-биле маргылдааларга киржип, Красноярскиже 4 катап чораан.

Бөгүн Хоойлужудулга палатазының аппаратадында байдал дүшкүрүлүг, кижилер бот-боттарындан коргар, сестир. Ажилга бедик мергежил эвес, а сөс чедирери, хамаарылгалыг кижизинге хууда бердингени чугула болуп турар. Ол бүгүнү көрүп алгаш, Оюнун оралакчызы Вальков база даргазындан чыда калбаан. Россияның бир көдээ черинден даараныкчылар курстары дооскан төрөл дузалазын эккеп алгаш, бодунуң дузалакчызы кылдыр олуртуп алган.

Тодаргай шалың ап турар ХП-ниң даргазы бодунуң карманындан Ак-Тал, Хову-Аксы, Сайлыг школаларыңа 300 муң рубльден өрү өртектиг автомашиналарны – УАЗ, микроавтобус садып бээр хире акшаны кайыны ап алганыл? Телевизорга чарлаттырып, көргүстүргөн бо “белектерниң” өртээ кайыын үнүп турарыл деп айтырыг соңгукчуларга солун болуру чугаажок.

Маңаа хамаарыштыр үндүрүг инспекциязының туружу кижини кайгадыр. Күрүне албан-хаакчызы болганда, В.М. Оюн чыл санын-

да үндүрүг декларациязын долдурар ужурлуг, аңаа ук чарыгдалдарга үндүргөн акша-тегериктин саны үнүп келги дег. Бир чеже үндүрүг инспекциязында оон чоок эжи В.Ш. Оюн начальниктеп, а хоорайның үндүрүг инспекциязының удуртукчуларының бирээзи В.М. Оюнунуң кадайы болганындан чоннуң кичээнгейинге ук сан-медээ чедиртинмейн, чажыртынып турар хире.

Ажилдаар кабинетинге спикер бир депутатты эттеп каан соонда, бодунуң “амы-тыны болгаш кадыы дээш коргарындан”, Улуг Хуралдың депутаттарының чөпшээрелдиги чокка парламентиниң хаалгаларын шагдааларга кадартып алган.

Ынчангаш соңгукчулар бистериниң кандыг кижилерни соңгуп ап турарывыс дугайында боданыр үе келген. Ол бүгүнү дугайында бис билбес эвес бис, ынчалза-даа соңгулда кээрге-ле, сөлгү чок кижилерни соңгуп алырывыс кайгамчык-тыр. Ажилын угбаан, азы оорлангаш, туттурган, оон соонда ажил-албанындан үндүркен кижилер кол нургулайында депутатче чүткүүрүн биле тура-ла, оларны соңгуп каар-дыр бис.

Ам ол депутаттар анаа-ла шийтирлеп алып айтырыглары хөөктүрүп алгаш, ону эрге-чагырганын күүсекчи болгаш хоойлужудулга адырларының удур туржулгазы кылдыр ууулдуруп, боттары чонну камгалап турар кончуг “политиктер” деп санаттынып олурарлар. Тыва Республиканың адында бодавайн, ыядынчыны кончуг, Сибирь федералдыг округче болгаш РФ-тиң Президентизиниң Административизинче күүсекчи эрге-чагырганы буруудаткан хопта-нышкыннар кириринге өйлежип турарлар.

ХП-ниң аппарат ажилдакчызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының айтырылары

«Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системаның болгаш структураның дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыында дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албаны болза саң-хөө талазы-биле контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хулээлгени боттандыраар күүсекчи эрге-чагырга органы болурун доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албаны Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының эргезинге турар.

3. Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албаны дараазында ажылдарга контролду болгаш хайгааралды боттандыраар:

а) республика бюджетиниң хөреңгизин, күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларының хөреңгилерин, республика өңчүзүндө турар материалдыг үнелиг чүүлдерни шын болгаш чөптүг ажылдарына ревизияларны болгаш хыналдаларны чорудары, а ол ышкаш эрге-хоойлу камгалаар органнарының удуртукчуларының ындыг ревизияларны

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының айтырылары

«Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системаның болгаш структураның дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыында дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албаны болза өртектер болгаш тарифтер талазы-биле чаңгыс аай күрүне политиказын чорудуу боттандыраар күрүне эрге-чагырганың күүсекчи органы болурун доктаадыр.

2. Тарифтер талазы-биле албан Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө яамызының эргезинге турар.

3. Тарифтер талазы-биле албан бодунуң ажыл-чорудулгазын дараазында эргелерге боттандыраар:

а) чайгаар тургустунган монополияларга хамааржыр организацияларның саң-хөө-экономиктиг ажыл-чорудулгазын анализтээр болгаш оларның ачы-дуза тарифтерин таарыштыраар талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазанга кирир;

б) өртектерниң болгаш тарифтерниң өзүлдезинге холбаштыр чонуну хандырылганы четпес кезинге деткимче көргүзөр талазы-биле комплекстиг хемчеглерни ажилдап кылыр;

в) эргежок чугула апарза, садыглап турар организациялар-биле дугурушка, бараан берикчилериниң бадылаары рынок (хостуг) өртектериниң болгаш тарифтериниң талазы-биле төлөвилелдерни чугаалажып көөр болгаш түнелди үндүрер;

г) күрүне албан черлериниң болгаш унитарлыг бүдүрүлгелер удуртукчулары дилег кылган таварылгада, продукцияга, барааннарга, ажилдарга, ачы-дуза чедирелгезинге өртектерни (тарифтерни) дугуржуп чугаалажыр;

д) өртектер талазы-биле хоойлужулган ажилдап практиканы калбартыр, ону сайзыраңгайжыдар талазы-биле саналды ажилдап кылыр болгаш Тыва Республиканың Чазанга чугаалажып көөрү-биле кирир;

е) юриктиг албан чери тургуспайн, сайгарлыкчы ажыл-чорудулга боттандырып турар тус чер бот-башкарылган органнарынга, юриктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга өртектер болгаш тарифтер тургузар талазы-биле методиктиг, практиктиг болгаш консультация дузазын чедирер;

ж) өртектерни тургузар болгаш ажылдаар талазы-биле контроль хулээлгелерин боттандыраар;

з) өртектер тургузар чурумну хандыраары дээш контроль талазы-биле ажилдың ажык-чарлыг болурун хандыраар, массалыг информация чепсектери-биле (парлалга, радио, телевидение) кады ажилдажылганы чорудар, чонга болгаш сонургалдыг албан черлеринге, кижилерге өртектер болгаш тарифтер талазы-биле Тыва Республиканың

болгаш хыналдаларны чорудары;

б) саң-хөө бюджет талазынга Россия Федерациязының хоойлужулгазын хажыткан чүүлдерни баш удур сагындыраар, илередир болгаш болдурбас хемчеглерни боттандыраар;

в) саң-хөө-бюджет адырынга контролду болгаш хайгааралдың чаңгыс аай медээ системаны тургузарын база кирирерин организастаары.

4. Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет талазы-биле хайгаарал албанынга удуртукчу 1 оралакчызы ажылдаарын чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет талазы-биле хайгаарал албанының аппарат ажылдакчыларының санын 10 кижиге кылдыр тургузар.

6. Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет талазы-биле хайгаарал албанының аппаратын Кызыл хоорайның Чүлдүм кудумчузунда 18 бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 89.

Чазак политиказын тайылбырлаар;

и) чуртталга-коммунал ачы-дузазы төлээрде барымдаалар өртектерниң (тарифтериниң), ажылдарның, ачы-дузаның экономиктиг үндөзүннениң экспертизаларын чорудар;

к) Тыва Республиканың Чазаның өртектерни (тарифтерни) күрүнеден таарыштырып боттандыраар продукциялар, барааннар болгаш ачы-дуза – өртектерин (тарифтерин) бадылаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазак доктаалдарының төлөвилелдерин белеткээр;

л) өңчүнүң бүгү хевирлериниң организацияларының көргүзери суг хандырылган болгаш дамчыдылган (канализация) система-ларының ачы-дузаның тарифтерин болгаш оларга коэффицентилерни бадылаар;

м) дараазында тарифтерни база бадылаар:

күрүне демдектерин, транспорт чепсек-херекселдерин бүртүкээр дугайында херечилелдерни, чолаачылар шынзылгаларын, оларга талоннарны болгаш өске-даа тускай продукцияны бергени болгаш солааны дээш төлөвилелерни, транспорт чепсек-херекселдеринге күрүнениң техниктиг хыналдазын чорутканы база экзаменнерни хулээп алганы дээш төлөвилелерни;

үрөзиннериниң тарыыр шынарын тодарадыр талазы-биле төлөвилелер ачы-дуза чедирелгезин, тарылга шөлдеринге көдээ ажыл-агый үнүштериниң шенелдизин болгаш бүртүкелдин эрттирериниң өртектерин; шимчeves объектилерниң турары чер участоктарының кызыгаарларының талазы-биле ажилдарны чорутканы;

чуртталга тудуларынга болгаш чуртталга бажыңнарынга паспорттарны тыпсыры болгаш план езугаар техниктиг бүртүкээрин;

езуалдар ачы-дузанынга; тодаргай чер участогунуң дугайында күрүнениң чер кадастрынга медээлерни бергени база оларны хоолгалааны (документтиктени) дээш төлөвилелер тарифтерин дугуржуп чугаалажыр.

4. Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының удуртукчузу 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының аппарат ажылдакчыларының санын 4 кижилеге болурун доктаадыр.

6. Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының аппаратының ажылдаар черин Кызыл хоорайның Красноармейская, 76 бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 90.

Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле албанының айтырылары

«Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системаның болгаш структураның дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 2-де № 7 Чарлыында дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Ветеринария

болгаш фитосанитарлыг хайгаарал албаны болза ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле контроль болгаш хайгаарал чорудар күүсекчи эрге-чагырга органы болурун доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал албаны

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының эргезинге турар.

3. Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал албаны дараазында ажыл-чорудулгаларны боттандыраарын доктаадыр:

а) ветеринария болгаш фитосанитария талазы-биле хоойлужулган күүседирин контролдаары болгаш хайгаарал чорудары;

б) республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш албан-дужаалдыг кижилериниң, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларының, чагырткан аайы болгаш өңчүнүң хевирни хамаарылга чокка өске-даа ажыл-агый субъектилериниң, хөй-нитти каттыжышкыннарының, делегей организацияларының, хамаатыларының — мал болгаш мал продуктуларының ээлериниң Россия Федерациязының хоойлужулгазын сагып турарынга контроль чорудары;

в) күрүнениң ветеринария болгаш ведомствонуң ветеринария-санитарлыг хайгааралын боттандыраары, ветеринария-санитарияга хамаарыштыр мал продуктуларының айыыл чок болурун хандыраары;

г) чонну кижиге болгаш мал аарыгла-рында камгалаары;

д) девискээрлерни халдавырлыг, оон

Тыва Республикада Боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске-даа хевирлериниң байдалы дээш техниктиг хайгаарал талазы-биле албанының айтырылары

«Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системаның болгаш структураның дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыында дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республикада Боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске-даа хевирлериниң байдалы дээш техниктиг хайгаарал талазы-биле албан болза тракторларның, боду чоруур орук-тудуг болгаш өске-даа машиналарның, оларга кожугларның техниктиг байдалы дээш хайгааралды боттандыраарын хандыраар, оларны ажыглап турар үеде кижилерниң амы-тынынга айыыл чок чорукту, кадык-шылды хандыраар, өңчүнү, долгандыр хүрээлелди, а агролетпүр комплекзинге — стандарттар болгаш өске-даа норма доку-ментилерин езугаар машиналар болгаш дериг-херекселдер ажылгалының дүрүмүн сагыры дээш хайгаарал чорудар күүсекчи эрге-чагырга органы болурун доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске-даа хевирлериниң байдалы дээш техниктиг хайгаарал талазы-биле албаны Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харыл-заа болгаш орук ажыл-агый яамызының эргезинге турар. Органының кызыра адаан ады — Тыва Республиканың Күртеххайгаарал чери болур.

3. Тыва Республиканың Боду чоруур машиналар болгаш техниканың өске-даа хевирлериниң байдалы дээш техниктиг хайгаарал талазы-биле албаны дараазында эрге-хулээлгелерни боттандыраар:

а) кижилерниң амы-тынынга болгаш кадыныга база өңчүге, долгандыр хүрээлелге айыыл чок болур чорукту хандыраар нормаларны езугаар (Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң болгаш өске-даа шериглерниң, а ол ышкаш Россияның Күртеххайгааралының болгаш Россияның Колкүрэнергохайгааралының контролонда турар машиналардан аңгыда, тракторларның, боду чоруур орук-тудуг болгаш өске-даа машиналарның, оларга кожугларның техниктиг байдалы дээш контроль чорудар;

б) Россияның Күртеххайгаарал болгаш Россияның Колкүрэнергохайгаарал черлериниң контролонда турар параметрлерден аңгыда, кижилерниң амы-тынынга, кадыныга, өңчүзүнге болгаш долгандыр хүрээлелге айыыл чок чорукту хандыраары-биле кады машиналарны болгаш дериг-херекселдерни ажылгаарының дүрүмүн сагыры дээш хайгааралды агролетпүр комплекзинге чорудары;

в) хайгааралда турар машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң техниктиг ажылгалының талазы-биле сертификация, ачы-дуза ажылдарын чорудары база доктааткан чурумну сагырынга организастаары, бо ажылдарны агролетпүр комплекзинге

иштинде даштыкы күрүнелерниң мал аарыг-ларын камгалаары;

е) карантин болгаш үнүштер камгала-лының талазы-биле хемчеглерни эрттиреринге, пестицидтерни болгаш агрохимикаттарны, оларны ажылгаар регламенттерни ажылгаар үеде техниканың айыыл чок болурун сагырынга, кандыг-даа сорулгалыг черлериниң болгаш складтар бажыңнарының байдалынга фитосанитарлыг мониторинг эрттиреринге хайгаарал чорудары.

4. Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал албанының удуртукчузу 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал албанының аппарат ажылдакчыларының санын 4 кижиге кылдыр доктаадыр.

6. Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитарлыг хайгаарал албанының аппаратын Кызыл хоорайда Московская, 2а бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 91.

боттандыраар;

г) хайгааралда турар машиналарның дериг-херекселдерниң сертификациязын оларны бүдүрүп турар черлерниң ыяал-ла кылган турарынга хайгааралды чорудары;

д) тракторларны, боду чоруур орук-тудуг машиналарын, кожугларны бүртүкээр, оларга күрүнениң бүртүкел демдектерин тыпсыры (Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң болгаш өске-даа шериглерниң машиналарын камгалаары);

е) оларның бүртүкел турары машиналарга күрүнениң техниктиг хыналдаларын болгаш бүртүкелдерин чорудары;

ж) боду чоруур машиналарны башкаар эргеге экзаменнерни хулээп алыры, төлөөн долааларны бүртүкээр;

з) өөредилге черлериниң, оларның дериг-херекселдериниң чогуур негелделерге дүгжүп турарының дугайында херечилелдерни албан черлеринге бээр, чогуур органнарга өөредилге черлериниң бодунуң сорулгазынга дүгжүп турарын чогуур органнарга чугаалажып көөрү-биле тургузары;

и) техника ээлериниң, күрүнениң болгаш өске-даа органнарның дилээн езугаар хайгааралда турар машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң арткан курлавырын тодарадыры, техниктиг байдалынга үнелелди бээр;

к) садыпкан азы септээн техниканың шынарынга хамаарыштыр хайгааралда турар машиналар болгаш дериг-херекселдер ээлериниң негелделерин чугаалажып көөр комиссияның ажылынга киржири;

л) Россия Федерациязының хоойлужулгазынга дүүштүр административтиг хажыдышкыннар талазы-биле херектерни чорудары;

м) амгы күштүг хоойлужулгага дүүштүр өске-даа хулээлгелерни күүседир.

4. Тыва Республиканың Боду чоруур машиналар болгаш техниканың өске-даа хевирлериниң байдалы дээш техниктиг хайгаарал талазы-биле албанының удуртукчузу 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Боду чоруур машиналар болгаш техниканың өске-даа хевирлериниң байдалы дээш техниктиг хайгаарал албанының ажылдакчыларының санын 17 кижиге кылдыр доктаадыр.

6. Тыва Республиканың Боду чоруур машиналар болгаш техниканың өске-даа хевирлериниң байдалы дээш техниктиг хайгаарал албанын Кызыл хоорайның Московская, 2 бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамызының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 92.

Ниити адырлар албан-дужаалдарының база бюджет адырының албан-дужаалдарына чоок мөзү-шынарлыг, өттүр тарифкастаар болгаш күш-ажыл төлевирин Чаңгыс аай тариф четкизи-биле чорудуп турар разрядтарның хемчээлиниң (удуртукчуларның, специалистерниң, техниктиг ажилдакчыларның болгаш ажилчыннарның) Даңзызын бадылаарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл, 2005 чылдың январь 27, № 41

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың декабрь 22-де № 1165 «Тыва Республиканың бюджет адырында организацияларның ажилдакчыларының күш-ажыл төлевириниң тариф системазының дугайында» доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Ниити адырлар албан-дужаалдарының база бюджет адырының албан-дужаалдарына чоок мөзү-шынарлыг, өттүр тарифкастаар болгаш күш-ажыл төлевирин Чаңгыс аай тариф четкизи-биле чорудуп

турар разрядтарның хемчээлиниң (удуртукчуларның, специалистерниң, техниктиг ажилдакчыларның болгаш ажилчыннарның) Даңзызын бадылаар (кошкан).

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

3. Бо доктаал 2005 чылдың январь 1-ден күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың январь 27-де № 41 доктаалы-биле бадылаан

Ниити адырлар албан-дужаалдарының база бюджет адырының албан-дужаалдарына чоок мөзү-шынарлыг, өттүр тарифкастаар болгаш күш-ажыл төлевирин Чаңгыс аай тариф четкизи-биле чорудуп турар разрядтарның хемчээлиниң (удуртукчуларның, специалистерниң, техниктиг ажилдакчыларның болгаш ажилчыннарның) ДАҢЗЫЗЫ

Албан-дужаалдар	Разрядтар хемчээли
1. Удуртукчулар	
Директор (организацияның, албан чериниң болгаш бүдүрүлгениң чиңгине директору, начальниги, эргелеп башкарыкчызы)	15-18
Кол бухгалтер	13-16
Кол инженер	14-17
Кол механик, энергетик болгаш диспетчер	13-16
Аалчылар бажыңының директору	10-14
Котельная директору	10-15
Типография директору	10-14
Архив эргелекчизи	3-4
Эрттирилгелер бюрозунуң эргелекчизи	3-4
Виварий эргелекчизи	6-10
Шыгжамыр камеразының эргелекчизи	3
Канцелярия эргелекчизи	4-5
Дыштанылга өрээлиниң эргелекчизи	3-4
Хоолгалаар-көвүдөдир бюронуң эргелекчизи	3-4
Машина-биле бижиир бюронуң эргелекчизи	4-5
Ниити чуртталга чериниң эргелекчизи	5-12
Бүдүрүлгө эргелекчизи	6-12
Төп склад эргелекчизи	4-6
Столовая эргелекчизи	7-13
Фотолаборатория эргелекчизи	3-4
Ажыл-агый эргелекчизи	3-4
Экспедиция эргелекчизи	3-4
Комендант	3-5
Участок мастери (услуг мастер-биле кады)	6-11
Автоколонна мастери	9-14
Дузала килдизиниң (кадрлар), тускай килдистиң болгаш өске-даа начальниги	8-12
Гараж начальниги	8-14
Мастерская начальниги – эргелекчизи	7-14
Кол килдистиң начальниги	11-14
Участок (ээлчег) начальниги	7-12
Ажыл-агый килдизиниң начальниги	7-8
Цех начальниги	11-14
Ажыл бүдүрүкчүзү (прораб), улуг прораб-биле кады	8-11
Салбыр (ферма) башкарыкчызы	10-12
2. Специалистер	
Администратор (услуг администратор-биле кады)	4-8
Архитектор	6-13
Бухгалтер	5-11
Бухгалтер-ревизор	7-11
Дизайнер (чурукчу-конструктор)	6-13
Диспетчер (услуг диспетчер-биле кады)	4-5
Документ чорудукчузу	6-11
Инженер	6-11
Күш-ажыл камгалалының болгаш айыыл чок чорук техниказының талазы-биле инженер	6-11
Инспекторлар: кадрлар талазы-биле, даалга күүселдезинге контроль талазы-биле (услуг инспектор-биле кады)	4-5
Конструктор	6-13
Корректор (услуг корректор-биле кады)	7-8
Математик	6-13
Механик	6-11
Очулдурукчу	6-11
Тыва дылдан очулдурукчу	11-13
Программист	6-13
Психолог	6-11
Редактор	6-11
Социолог	6-11
Кадрлар талазы-биле специалист	5-8
Сурдоочулдурукчу	6-11
Техник	4-8
Технолог	6-13
Товаровед	6-11
Физиолог	6-11

Албан-дужаалдар	Разрядтар хемчээли
Чурукчу	6-11
Эколог (долгандыр хүрээлел камгалалының талазы-биле инженер)	6-11
Экономист	6-11
Электрончу	6-13
Юрисконсульт	6-11
3. Техниктиг күүседикчилер	
Агент	3
Архивариус	3-4
Эрттирилгелер бюрозунуң дежурныйы	2-4
Дежурный (шынзылгалар тыпсыр, аалчылар бажыңының залына, кадынга, дыштанылга өрээлинге, ниити чуртталга черинге)	2-4
Херек эмгелекчизи	3
Инкассатор (услуг инкассатор-биле кады)	4-5
Калькулятор	3
Кассир (услуг кассир-биле кады)	3-4
Кодификатор	3
Контролер	3-4
Хоолгалакчы	2
Лаборант (услуг лаборант-биле кады)	4-5
Машинакчы (даштыкы дыл сөзүглели-биле ажилдап турар машинакчы)	3-5
Тыва дыл сөзүглели-биле ажилдап турар машинакчы	6-7
Наряд хаакчызы	2
Диспетчер шимчээшкениниң оператору	4-5
Паспортист	3
Секретарь	3
Секретарь-стенографист	4-8
Статист	4-5
Табельчи	2
Таксировчу	2-4
Учетчик	2
Чертежник	3
Экспедитор	2
Чүк сөөртүлгезиниң талазы-биле экспедитор	3-4
4. Ажилчыннар	
Аккумуляторжу	1-5
Буфетчи	3-5
Чолаачы	4-8
Газ каңнакчызы	1-6
Дворник	1
Зал дежурныйы	2
Дашчы	2-6
Кочегар	3-6
Котелчу	6
Кладовщик	1-2
Маляр	1-6
Хлеб быжырыкчызы	2-5
Повар	2-6
Парикмахер	4-6
Бызаачы	2-6
Дузала ажилчыны	1-2
Чазаныкчы	2-6
Таңныыл (вахтер)	1-2
Токарь	2-6
Дериг-херексел ажаап-тежээр электромонтер	2-6
Одакчы	1-2
Чарылгачы (курьер)	1
Лифтер	2
Чаагайжыдылга талазы-биле ажилчын	1
Сад ажаакчызы	1-2
Ажыл-агый сестразы	2
Телефончу	2-4
Тракторист	5-6
Албанның оран-савазының аштакчызы	1-2
Девискээр аштакчызы	1

ЭДЕ ТУРГУСТУНГАН

Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың июнь 30-де № 1024 Айтышкынынга база хереглекчилерниң эргелериниң камгалалын хайгаараар талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада девискээр эргелелиниң 2004 чылдың декабрь 21-де № 27 «Кижиниң чаагай чоруунуң база хереглекчилерниң эргелериниң камгалалын хайгаараар талазы-биле федералдыг албанның чер-черде органнар эде организастаарының дугайында» деп дужаалыга дүүштүр Тыва Республикада (Курсадыг инспекциязы) хереглекчилерниң эргелерин камгалаар, барааннарның шынарын хайгаараар база садыг талазы-биле күрүне инспекциязының девискээр эргелели эде тургустунуп, бодунуң хүлээлгелерин кижиниң чаагай чоруунуң база хереглекчилерниң эргелериниң камгалалын хайгаараар талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада девискээр эргелелинче дамчыткан.

Любовь ООРЖАК,
Кижиниң чаагай чоруунуң база хереглекчилерниң эргелериниң камгалалын хайгаараар федералдыг албан чериниң Тыва Республикада девискээр эргелелиниң удуртукчузунуң хүлээлгезин күүседип турар.

АДЫН СЫКПАС БИС

Мээң ачам Даржаа Сарыг-ович Кара-Сал-XX чүс чылда Тываның социал экономиказын хөгжүдөр херекке бодунуң төлөптүг үлүүн кириген. Ону барымдаалааш, ооң адын «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунда кири бижээн. Тыва Республиканың Ордени-биле шаңнатканына деңнежир үнелиг ачамның ады кириген Күрүне номун ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак меңээ байырлыг байдалга Чазак бажыңына тыпсып берген.

Мээң ачамның ажил-чорудулгазын бедии-биле үнелээни дээш Чазакка, Ш.Д.Ооржакка улуу-биле өөрүп четтиргенимни илереткеш, ооң салгакчылары бистер алдарлыг кижиниң адын сыкпайн, төлөптүг херээн уламчылап, Тываның социал экономиказын хөгжүдөр дээш кызымак ажилдаарывысты хүлээндим.

Оолак КАРА-САЛ.

Бедик шаңналдар-биле!

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржактың 2005 чылдың февраль 2-де № 118, 119 Чарлыктарын езугаар корум-чурумну болгаш хоойлуну быжыглаарына ачы-хавыязы, хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижини-биле Эрзин кожуунуң ИХЭ-ниң криминалдыг милициязының кеземче херээ истээр оперативтиг төлээзи Дүрген Анатолевич Сержин-оолду шаңнаан.

Дайынчыларны хүлээлгө күүседиринге, харысалгалыг чорукка, патриотизмге, Ада-чуртунга ынак болурунга кижизидиринге кириген хууда үлүү дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижини-биле Челябинск хоорайда Трехгорный хоорайда 3442 шериг кезээниң командири Анатолий Михайлович Сесицкийни шаңнаан.

**ПОНЕДЕЛЬНИК,
ФЕВРАЛЬ 7**

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 Мелодрама «Еще не вечер».
11.00 «Клон».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 Триллер «Комната страха».
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 Начало сериала «День рождения Буржуя-2».
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.50 Жди меня.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Близнецы», т/с.
22.40 «Частный Рубенс за 100 миллионов», д/ф.
23.40 Ночное время.
00.00 Искатели. «Золотой колодец».
00.30 Сканер. «Домашний ад».
01.00 Русский экстрим.
01.30 «Мятеж на Баунти», х/ф.
03.30 Комедия «Украденное лето».
05.00 - 05.25 «Заклинатель змей», д/ф.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!

**ВТОРНИК,
ФЕВРАЛЬ 8**

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Близнецы», т/с.
10.10 «Клон», т/с.
11.30 «Дисней-клуб». «Новые приключения Винни Пуха».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 Героическая киноповесть «По законам военного времени».
14.40 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «День рождения Буржуя-2», т/с.
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.50 «Любительница частного сыска Даша Васильева-2», т/с.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Близнецы», т/с.
22.40 Спецрасследование. «Замужем за иностранцем».
23.30 Ночное время.
23.50 «Звезды эфира». Леонид Филатов.
00.20 Крылья. «Твердый воздух»
00.50 «Оружие второй мировой войны», д/с.
01.20 Триллер «Звездная палата».
03.20 Боевик «Грязная дюжина: смертельное задание».
05.05 - 05.45 Начало остросюжетного мини-сериала «Свидетель против мафии».

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!

«ТЫВА»

06.15, 06.45, 07.15, 07.45, 08.05
Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
РОССИЯ
08.45 «Тайны следствия», т/с.
09.45 «Генерал Цвигун». Последний выстрел.
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.
11.30 Местное время. ВЕСТИ-МОСКВА.
11.50 «Бедная Настя», т/с.

«ТЫВА»

06.15, 06.45, 07.15, 07.45, 08.05,
Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.45 ВЕСТИ НЕДЕЛИ с Сергеем Брилевым.
09.45 «Любить Гитлера. Смертельный полет Гесса».
10.40 В «Городке».
10.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.
11.30 Местное время. ВЕСТИ-МОСКВА.
11.50 «Бедная Настя», т/с.
12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.10 **Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.**

РОССИЯ

14.30 Боевик «Во имя мести».
16.25 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 **Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.**

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Честный детектив». Авторская программа Э.Петрова.
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 **Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.**

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Тайны следствия-2», т/с.

22.00 Премьера. «Возвращение Титаника-2», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 «Дежурный по стране». Михаил Жванецкий.
00.15 Синемания.
00.45 - 00.58 Дорожный патруль.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Внебрачный ребенок».
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 Чрезвычайное происшествие.

10.55 Кулинарный поединок.
11.55 Квартирный вопрос.
13.00 СЕГОДНЯ.

13.30 «Мангуст-2», т/с.
15.35 Чрезвычайное происшествие.

16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.

17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.

19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Парни из стали», т/с.
20.45 «Карусель», т/с.

21.50 Чрезвычайное происшествие.
22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.

22.40 «Стервы, или Странности любви», т/с.
23.50 Чрезвычайное происшествие.

00.00 СЕГОДНЯ.
00.15 «Парни из стали», т/с.
01.15 Профессия — репортер.

01.40 «Супруги Харт», т/с.
«Семейные тайны».

03.15 «Западное крыло», т/с.

04.00 СЕГОДНЯ.

04.10 «За гранью возможного», т/с.

04.55 «Без следа-2», т/с.

05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.

09.00 Мелодрама «Па».
10.55 «Слоненок», м/ф.

11.05 Боги огня.
11.30 Доходное место.

11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Постскриптум.

13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 Супердиск.

14.20 «Детство общего режима», д/ф.

14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.

15.25 Командоры, вперед!
15.50 «Золоченные лбы», «Лоскуток», мультфильмы.

16.15 Войди в свой дом.
16.30 Арена.

17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.

18.10 Солнечный круг.
18.35 Телемагазин.

19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Версты. Путешествие в Россию.

20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.25 Пять минут деловой Москвы.

21.30 Приглашает Борис Ноткин.
21.45 «Трагедия века», т/с.

22.45 Очевидное-невероятное.
23.20 Времечко.

23.50 «Вторая мировая. Русская версия».

00.25 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.50 - 01.20 Поэтический театр

Р.Виктюка.

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.

06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.

07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.

07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.

08.30 «Обезьянки и грабители», м/ф.

08.45 Наши песни.
09.00 Завтрак с «Дискавери».

«Охотник на крокодилов».
10.00 Комедия «Ниндзя-серферы».

12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.

13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.

14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.

16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Окна», ток-шоу.

18.00 «Цена любви», д/д.
19.00 Живой журнал.

19.30 Москва: инструкция по применению.

20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.

22.00 Экцентрическая комедия «Няньки».

00.05 Дом-2. После заката.
00.40 Москва: инструкция по применению.

01.10 Наши песни.
01.25 Живой журнал.

01.55 Голод.
02.50 - 05.05 Фантастическая комедия «Ледяные пираты».

★ Ак-көк экран ★ Ак-көк экран ★ Ак-көк экран ★

12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.

13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.10 **Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.**

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.

16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 **Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.**

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».

17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.

19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 **Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.**

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Тайны следствия-2», т/с.

22.00 «Возвращение Титаника-2», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 **Приключенческий телефильм «Майор Вихрь».** 1-я серия.
00.40 - 02.35 Боевик «Глобальная угроза».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Смертельное недоразумение».

10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 Чистосердечное признание.

10.55 «Карусель», т/с.
11.55 «Парни из стали», т/с.

13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 Фантастическая комедия «Фантомас».

15.35 Чрезвычайное происшествие.

16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.

17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.

19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Парни из стали», т/с.

20.45 «Карусель», т/с.
21.50 Чрезвычайное происшествие.

22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.
22.40 «Стервы, или Странности любви», т/с.

23.50 Чрезвычайное происшествие.
00.00 СЕГОДНЯ.

00.15 «Парни из стали», т/с.
01.15 Начало детективного сериала «Детектив Раш».

02.10 Бильярд.
03.15 «Западное крыло», т/с.

04.00 СЕГОДНЯ.
04.10 «За гранью возможного», т/с.

04.55 «Без следа-2», т/с.
05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.

08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 Начало мелодраматического мини-сериала «Одна любовь души моей». (4 серии).

10.10 Начало детективного сериала «За кулисами». (12 серий).

11.20 «Золотое перышко», м/ф.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.

12.00 Момент истины.
13.00 «Инспектор Деррик», т/с.

14.10 Супердиск.
14.20 Петровка, 38.

14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.

15.30 АБВГДейка.
16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.

17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.

18.10 Вторая мировая. Русская версия.
18.35 Телемагазин.

19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Наркотики — территория

зла. «Югория — угол атаки».

20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.20 Пять минут деловой Москвы.

21.25 Начало героико-приключенческого мини-сериала «Вызываем огонь на себя».

23.30 Времечко.
00.05 СОБЫТИЯ. Время москов.

00.30 «Первая волна», т/с.
01.25 - 02.05 Синий троллейбус.

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.

06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.

07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.

07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.

08.30 «Как обезьянки обедали», м/с.

08.45 Вперед, к новоселью!
09.00 Завтрак с «Дискавери».

«Великие египтяне: настоящая

Клеопатра».

10.00 «Няньки», х/ф.
12.15 «Крутые бобры», м/с.

12.40 «Котопес», м/с.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.

13.30 Телемагазин.
14.00 Голод.

15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.

17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 «Запретная зона», ток-шоу.

19.00 Живой журнал.
19.30 Москва: инструкция по применению.

20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.

22.00 Комедийная мелодрама «Дорогая Клаудиа».

00.15 Дом-2. После заката.
00.45 Москва: инструкция по применению.

01.15 Наши песни.
01.30 Живой журнал.

02.00 Голод.
02.55 - 05.05 Комедийный боевик «Адский небоскреб».

*Арат чоннуң Шагаа-биле
Арыглань езулалы-
Аас-кежик, буян-чолдуң
Алдын булаа-номнал судур.*

**СУДУР
НОМНАЛЫ**

Чоннуң дилээ-биле база катап «Доржу-Чотпа» судурнуң номналы

Февраль 6-да 15.00 шакта, Калинин 2 «В» бажында «Ирбис» теннис төвүнге болур.

Сарыг шажынның «Ламрим» ниитилели.

ПЕНСИОНЕР ШЫДЫРААЧЫЛАРГА

РФ-тиң Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбыры, РФ-тиң Пенсия фондузунун Кызыл хоорайда эргелели, РФ-тиң Пенсия фондузунун Кызыл хоорай талазы-биле филиалы, ТР-ниң Куш-ажыл болгаш социал политика ямазы, РФ-тиң Социал камгаладылга фондузунун ТР талазы-биле девискээр салбыры, медицинаның ыяап-ла камгаладылганын Тывада республика фондузу

Кызыл хоорайга бирги чер дээш пенсионерлерниң
(60 хардан өрү назылыгларның) Ада-чурт камгалакчызының хунүнге тураскааткан

хөл-шыдыраа маргылдаазын 2005 чылдың февраль 4-тен эгелеп чорударын дыңнатты.

Маргылдаага киржир чагыгларны Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда 22 бажында (школадан дашкаар өөредилге төвүнге) кириер.

Контактылыг телефоннары: 3-36-94, 3-78-04, 3-76-87.

СРЕДА,
ФЕВРАЛЬ 9

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Близнецы», т/с.
10.10 «Клон», т/с.
11.30 Дисней-клуб. «Лило и Стич»
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 «Любительница частного сыска Даша Васильева-2», т/с.
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «День рождения Буржуя-2», х/ф.
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.50 «Любительница частного сыска Даша Васильева-2», т/с.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Близнецы», т/с.
22.30 Спортивная драма «Рокки-5».
00.20 Искатели. «Пропавший бункер».
00.50 «Идолы». «Элизабет Тейлор и Ричард Бартон».
01.20 Боевик «Грязная дюжина: последнее задание».
03.00 Футбол. Товарищеский матч. Сборная Италии — сборная России. Прямая трансляция из Италии. В перерыве — Ночное время.
04.50 - 05.35 «Свидетель против мафии», т/с.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!

"ТЫВА"

06.15, 06.45, 07.15, 07.45, 08.05
Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.45 «Тайны следствия-2», т/с.
09.45 «Последняя командировка». Фильм Александра Сладкова.
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.
11.30 Местное время. ВЕСТИ-МОСКВА.
11.50 «Бедная Настя», т/с.
12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.
16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.

"ТЫВА"

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!

20.55 «Тайны следствия-2», т/с.
22.00 «Возвращение Титаника-2», т/с.

"ТЫВА"

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 Приключенческий телефильм «Майор Вихрь». 2-я серия.
00.45 - 02.33 «Путь к причалу», х/ф.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Увидимся в суде».
10.00 СЕГОДНЯ.

10.25 Особо опасен!
10.55 «Карусель», т/с.
11.55 «Парни из стали», т/с.
13.00 СЕГОДНЯ.

13.30 Комедия «Фантомас разбушевался».
15.35 Чрезвычайное происшествие.

16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.

17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.

19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Парни из стали», т/с.
20.45 «Карусель», т/с.

21.50 Чрезвычайное происшествие.
22.00 «СЕГОДНЯ». 22.00.
22.40 «Стервы, или Странности любви», т/с.

23.50 Чрезвычайное происшествие.
00.00 СЕГОДНЯ.
00.15 «Парни из стали», т/с.
01.15 «Детектив Раш», т/с.
02.10 Бильярд.

03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.10 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-II», т/с.
05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 «Одна любовь души моей», т/с.

10.10 «За кулисами», т/с.
11.15 «Клоун Ро и его собака Коко», «Мы идем искать», м/ф.

11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Право на надежду.
12.35 Пенсионная реформа. Копилка на старость.

12.45 Опасная зона.
13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 Супердиск.

14.20 Петровка, 38.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.
15.30 Без репетиций.

16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.
17.05 Деловая Москва.

17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.10 Очевидное-невероятное.
18.35 Телемагазин.

19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Лицом к городу.
20.55 СОБЫТИЯ. Время москов.

21.30 Пять минут деловой Москвы.
21.35 «Вызываем огонь на себя», т/с.
23.20 Спецрепортаж «За стеной».
23.35 Времечко.

00.10 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.35 «Первая волна», т/с.
01.30 - 02.10 Синий троллейбус.

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.

07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.

08.30 «Баба Яга против!», м/ф. 1-я серия.
08.45 Неофициально.

09.00 Завтрак с Дискавери. «Химия на кухне».
10.00 «Дорогая Клаудиа», х/ф.

12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.

14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.

17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 «Цена любви», д/д.
19.00 Живой журнал.

19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Окна», ток-шоу.

21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 Комедия «Большой размер».

23.55 Дом-2. После заката.
00.25 Москва: инструкция по применению.
00.55 Наши песни.
01.10 Живой журнал.
01.40 Голод.
02.40 - 05.10 Комедия «Каждую среду».

ЧЕТВЕРГ,
ФЕВРАЛЬ 10

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Близнецы», т/с.
10.10 «Клон», т/с.
11.30 Дисней-клуб. «Утиные истории».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 «Любительница частного сыска Даша Васильева-2», т/с.
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «День рождения Буржуя-2», х/ф.
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.50 «Любительница частного сыска Даша Васильева-2», т/с. Заключительная серия.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Близнецы», т/с. Заключительная серия.
22.40 Человек и закон.
23.30 Ночное время.
23.50 «Ударная сила». «Вертикальный предел».
00.20 «Владимир Зельдин. Вечно влюбленный».
00.50 «О чем говорят животные», д/ф.
01.20 Романтическая комедия «Как выйти замуж за миллионера».
03.05 Европейский хоккейный тур. Сборная России — сборная Финляндии. Трансляция из Финляндии.
04.20 «Свидетель против мафии», т/с.
05.00 - 05.25 Подводный мир Андрея Макаревича.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!

"ТЫВА"

06.15, 06.45, 07.15, 07.45, 08.05
Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.45 «Тайны следствия-2», т/с.
09.45 «Трагедия силача. Иван Поддубный».
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.
11.30 Местное время. ВЕСТИ-

Ак-көк экран

МОСКВА.
11.50 «Бедная Настя», т/с.
12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.
16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.

"ТЫВА"

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Тайны следствия-2», т/с.
22.00 «Возвращение Титаника-2», т/с.

"ТЫВА"

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 Приключенческий телефильм «Майор Вихрь». 3-я серия.
00.50 - 03.01 «Куда приводят мечты», х/ф.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Поминки Хэннигана».
10.00 СЕГОДНЯ.

10.25 Тайны разведки.
10.55 «Карусель», т/с.
11.55 «Парни из стали», т/с.
13.00 СЕГОДНЯ.

13.30 Фантастическая комедия «Фантомас против Скотленд-Ярда».
15.35 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.

Ак-көк экран

16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.

19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Парни из стали», т/с.
20.45 «Карусель», т/с.
21.50 Чрезвычайное происшествие.

22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.
22.40 «К барьеру!», ток-шоу.
00.00 СЕГОДНЯ.

00.15 «Парни из стали», т/с.
01.15 «Детектив Раш», т/с.
02.05 Бильярд.

03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.10 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-II», т/с.

05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 «Одна любовь души моей», х/ф.

10.10 «За кулисами», т/с.
11.15 «Варежка», м/ф.
11.25 Спецрепортаж. «После беды».

11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Тюрьма и воля.
12.45 Точный расчет.

13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 Супердиск.

14.20 Петровка, 38.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.
15.30 Песенка года.

15.55 Войди в свой дом.
16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.

17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.10 21 кабинет.
18.35 Телемагазин.

19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Наша версия. Под грифом «Секретно».
20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.20 Пять минут деловой Москвы.
21.30 «Вызываем огонь на себя», т/с.
23.20 Времечко.
23.55 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 Мисс Студенчество-2005.

Ак-көк экран

01.20 - 02.00 Синий троллейбус.

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.

07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.

08.30 «Баба Яга против!», м/ф. 2-я серия.
08.45 Наши песни.

09.00 Завтрак с Дискавери. «Три минуты до столкновения».
10.00 «Большой размер», х/ф.
12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.

УЛУСЧУ ЭМНЕКЧИ ЧАЛАП ТУР

«Кызыл» аалчылар бажынының № 220 өрээлинде силерни магистр, улусчу эмнекчи, психолог, хиромант эмчи хүлээп ап турар. Ол адыштан шинчилеп көргөш, амы-тынны айбыл-халаптан кичээндирип, хай-бачыгты, каргыш-чатканы чайладыр, бажың-балгатты арыглаар. Төлге салыр. Ижин-баар, гайморит, импотенция, гепатит болгаш өске-даа аарыгларны эмнээр. Массаж база кылыр. Чөпшээрели бар.
Телефону: 8-905-920-21-75.

СПОРТ СПОРТ

ЭКИ ЭРТТИРГЕН

Чоокта чаа Улуг-Хем кожуунуң культура ажылдакчыларының аразынга спортчу маргылдаалар болуп эрткен.

Теннис ойнаарынга эр улус аразынга Торгалыг клувунуң төлээзи Юрий Биче-оол, уруглардан кожуунуң Культура бажынындан Нона Кызыл-оол, шашки ойнаарынга Хайыракандан Елена Серенмаа, хол басчыр оюнга эр улустан Ийи-Тал клувунун директору Мерген Болат-оол, уруглардан база-ла ол сумунуң төлээзи Шончалай Шадып чемпионнар болган. Маргылдааның түңнелинде ниитизи-биле хей санныг болган ийи-талчылар бирги черни, а ийиги, үшкү черлерде — Хайыраканнын, кожуунуң Культура бажынының

спортчулары.
Эң эки удуртукчу капитан болган Торгалыг клувунуң уран чүүл удуртукчузу Валерий Чамыян, эки ойнакчы улуг назылыг Арыскан клувунуң одакчызы Арзылаң Очур, эң идепкейлиг болган Чодураа клувунун директору Вера Барыңмаа, шылгараан спортчулар Саяна Оспакай (Эйлиг-Хем), Николай Чонданов (Хайыракан) тускай шаңналдарга төлептиг болганнар. Маргылдааны кожуунуң культура килдизиниң эргелекчизи К.Д.Натпий-оол баштаан оргкомитет эки эрттирген.

Саида ДАМБА.

ПЯТНИЦА,
ФЕВРАЛЬ 11

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Близнецы», т/с. Закл. серия.
10.10 «Клон», т/с.
11.30 Дисней-клуб. «Аладдин».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 «Любительница частного сыска Даша Васильева-2», т/с. Закл.серия.
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 Экзистенциальная социальная драма «Запретная зона».
17.00 Пять вечеров.
18.00 НОВОСТИ.
18.20 Криминальная Россия. «Люди исчезают в полдень», д/ф. 1-я серия.
18.50 «Основной инстинкт», ток-шоу.
19.50 Поле Чудес.
21.00 ВРЕМЯ.
21.25 Евровидение-2005.
22.40 Боевик «Воздушная тюрьма».
00.50 Мелодрама «Большие надежды».
02.50 - 05.25 Триллер «День шакала».

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!
«ТЫВА»

06.15, 06.45, 07.15, 07.45, 08.05
Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.45 «Тайны следствия», т/с.
09.45 «Мой серебряный шар. Сергей Филиппов». Ведущий — Виталий Вульф.
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.
11.30 Местное время. ВЕСТИ-

МОСКВА.
11.50 «Мусульмане».
12.00 Вся Россия.
12.15 «Городок». Дайджест.
12.45 В поисках приключений.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.
16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.
«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Юрмалина». Международный фестиваль юмористических программ.
22.45 Детектив «Двойной капкан».
01.30 - 03.18 Остросюжетный фильм «Убить пса».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Баллада для дамы в голубом».
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 Военное дело.
10.55 «Карусель», т/с.
11.55 «Парни из стали», т/с.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 Мелодрама «Впервые замужем».
15.35 Чрезвычайное происшествие.

16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.35 «Стресс», ток-шоу.
18.35 Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 Боевик «Смерти вопреки».
21.45 Чрезвычайное происшествие.
22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.
22.45 Совершенно секретно. Информация к размышлению.
23.40 Фантастический боевик «Ангел тьмы».

01.35 Кома: это правда.
02.05 Бильярд.
03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.15 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-П», т/с.
05.40 - 06.05 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 «Одна любовь души моей», х/ф.
10.10 «За кулисами», т/с.
11.15 «Добрыня Никитич», м/ф.
11.30 Доходное место.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 «Наша версия. Под грифом «Секретно».
12.45 Денежный вопрос.
13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 Супердиск.
14.20 Петровка, 38.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.
15.30 «Неприрученная природа Северной Америки», т/с.
15.55 Европейские ворота России.
16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.
17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.10 Приглашает Борис Ноткин.
18.35 Телемагазин.
19.00 «Комиссар Мулен», т/с.

19.50 «Народ хочет знать», ток-шоу.
20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.20 Пять минут деловой Москвы.
21.30 «Вызываем огонь на себя», т/с.
23.05 Русский век.
23.45 Времечко.
00.20 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.45 - 04.05 Киноэпопея «Апокалипсис сегодня».

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.
08.30 «Бабая Яга против!», м/с. 3-я серия.
08.45 Наши песни.
09.00 «Труффальдино из Бергамо», х/ф. 1-я и 2-я серии.
12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.
14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 Школа ремонта.
19.00 Живой журнал.
19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 Приключенческая комедия «Самозванцы поневоле» (Индия, 1974).
01.00 Дом-2. После заката.
01.30 Москва: инструкция по применению.
02.00 Наши песни.
02.15 Живой журнал.
02.45 Голод.
03.45 Комедия «Больше, чем жизнь».
05.50 - 06.45 «Ливерпуль-1», т/с.

СУББОТА,
ФЕВРАЛЬ 12

1 КАНАЛ

06.00 НОВОСТИ.
06.10 «Американский хвост», м/с.
06.30 Приключенческий фильм «Дети в стране игрушек».
08.20 Играй, гармонь любимая!
09.00 Слово пастыря.
09.10 Здоровье.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Смак.
10.30 «Кумиры». Александр Рагулин.
11.10 Спецрасследование. «Замужем за иностранцем».
12.00 НОВОСТИ.
12.10 «История с географией». «В погоне за цунами».
13.10 «Дисней-клуб». «Микки Маус и его друзья».
13.40 Умницы и умники.
14.20 «17 мгновений славы», д/ф.
15.10 Слабое звено.
16.00 Приключенческая комедия «Пес-миллионер».
17.40 Классика Уолта Диснея. «Золотые годы Микки Мауса».
18.00 НОВОСТИ.
18.10 Ералаш.
18.40 Новые песни о главном.
20.00 Кто хочет стать миллионером?
21.00 ВРЕМЯ.
21.20 Розыгрыш.
22.50 Золотой граммофон.
23.50 Мелодрама «Мосты округа Мэдисон».
02.20 Европейский хоккейный тур. Сборная России — сборная Швеции. Трансляция из Швеции.
03.40 Триллер «Убивать надо вовремя».
05.20 - 05.45 Форганг.
РОССИЯ
05.55 «Железный гигант», х/ф.
07.15 «Большая перемена» с Ю. Николаевым.
07.40 Золотой ключ.

Ак-көк экран

08.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»

08.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.20 Русское лото.
08.55 Утренняя почта.
09.25 Субботник.
10.10 Смехопанорама Евгения Петросяна.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

11.20 Сто к одному.
12.15 В поисках приключений.
13.15 Клуб сенаторов.
14.00 ВЕСТИ.
14.20 Детектив «Возвращение «Святого Луки».

«ТЫВА»

16.00 ШАГ ЧААГАЙ, ШАГАА ЧААГАЙ! Көксүмээр, ыяш олуттуг Дагаа чылы-биле!
17.25 ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР.
17.55 Коллаж.

РОССИЯ

18.00 Веселый вечер «Аншлага».
19.50 В «Городке».
20.00 ВЕСТИ.
20.25 Зеркало.
20.35 «Честный детектив». Авторская программа Э.Петрова.
21.05 Комната смеха.
22.05 Триллер «Не говори ни слова».
00.20 «Джиперс-Криперс-2».
02.25 - 03.21 «Горячая десятка».

НТВ

06.05 «Самый маленький гном», м/ф.
06.25 «Смерти вопреки», х/ф.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 «Привет мартышке», м/ф.

Ак-көк экран

08.25 «2,5 человека», т/с.
08.55 Без рецепта.
09.25 Дикий мир.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Растительная жизнь.
10.55 Кулинарный поединок.
11.55 Квартирный вопрос.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.20 Особо опасен!
13.55 Лирическая детективная комедия «Воровка».
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 Женский взгляд.
16.55 Своя игра.
17.50 «Мангуст-2», т/с. «Осколок».

19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 Профессия - репортер.
20.10 Криминальный боевик «Антикиллер».
23.20 Мировой бокс. «Лучшие бои Роя Джонса».
23.55 Боевик «Возвращение на дикий пляж».
01.50 «2:1», ток-шоу.
02.30 «Однажды в Калифорнии», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.15 - 05.50 Биографическая драма «Эвита Перон».

ТВЦ-Сибирь

07.30 Музыкальная комедия «Трактористы».
09.00 Тайны русской дипломатии.
09.25 Про питание.
09.35 Прорыв.
10.05 АБВГДейка.
10.30 Песенка года.
11.00 Без репетиций.
11.25 Пятая передача.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Фильм-сказка «Марья-искусница».
13.15 «Бабушкин козлик», м/ф.
13.35 Солнечный круг.
14.05 Настоящее документальное кино. «Братья».
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 «Криминальный кроссворд», т/с.

Ак-көк экран

15.50 «Человек песни». Творческий вечер Михаила Шаброва.
17.35 Партбилет №..
18.15 Два рояля.
19.05 «Чисто английское убийство». «Детектив Джек Фрост», т/с.
21.00 Постскрипум.
22.00 Комедийная мелодрама «Тайный агент любви».
00.10 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 Открытый проект.
02.30 - 04.15 Психологическая драма «Боги и монстры».

ТНТ

07.00 «Наша секретная жизнь-3», т/с.
07.50 Каламбур.
08.20 «Дживс и Вустер», т/с.
09.05 Фигли-мигли.
09.35 Маски-шоу.
10.00 «Самозванцы поневоле», х/ф.
13.05 «Сейлормун снова с нами», м/с.
13.30 «Две блондинки против грязи».
14.00 Каламбур.
14.30 Фигли-мигли.
15.00 «Агентство НЛС-2», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Саша + Маша», т/с.
17.30 Москва: инструкция по применению.
18.00 «Запретная зона», ток-шоу.
19.00 «Агентство НЛС-2», т/с.
20.00 «Цена любви», д/д.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 «Саша + Маша», т/с.
22.25 «Комедийный коктейль», т/с.
23.25 «Смешные и голые», т/с.
23.55 Дом-2. После заката.
00.30 «Квартирка», т/с.
01.25 Микс файт: бои без правил.
01.55 Голод.
02.55 Мелодрама «Апрель в Париже».
05.10 - 06.05 «Ливерпуль-1», т/с.

ИПОТЕКА.
ОНУ КЫМ АП
БОЛУРУЛ?

Кызыл хоорайның мурнуу талазында Московская кудумчузунда 24 дугаар бажында Тыва Республиканың чуртталга ипотека-зының талазы-биле агентилели деп албан чери бар.

Аңаа баргаш, сонургаан чүүлүмнү агентилелдин начальниги Николай Андреевич Габеевтен айттырдым. Ук албан чери Тыва Республиканың девискээринде ипотека талазы-биле 2 программаны чорудуп турар. Бирги программа 30 хар чедир аныктарга, ийги программа 50 хар чедир назылыгларга бажың садып алырынга чээлини бээр. Кайы-даа программада чээли алырының негелделери барык демей.

Бир дугаар кол негелде - бажың өртээниң 30 хуузун ыяап баштай төлээр. Ипотека чээлинин ажалдап турар, шалыңы 6 муңдан куду эвес кижилер алыр. Бир эвес өгбүле ээлериң бирээзи ажалдавайн турар, өскезиниң шалыңы үстүндө түңге четпес болза, хүлээнип турар кижизиниң (поручительдин) шалыңы ол хире болур ужурлуг. Хүлээнип турар кижилер чок төрелдери, ажалдап турар пенсионер-даа бооп болур. Ындыг таварылгада пенсия назылыг хүлээнип ап турар кижилер 59 харлыыңа чедир чээли долузу-биле төлеттинген турар барымдаа-биле санаар болгаш чээли ап турарларның ай санында төлээр акшазының түңү хөй, хуусаазы кызылы. Бир эвес чээли төлеттинмейн барганда, азы 3 ай иштинде төлеттинмээнде, чок болза төлээр үезин эрттирпкенде, ол бажыңны өске кижилерге садар, оон кирип келген акша-биле банк бодунуң чарыгдалын дуглаар, артканын бажың ээзи алыр.

Кызыл хоорайда ипотека чээлинин талазы-биле ОВК болгаш улусчу банк ажалдап турар. Ынчангаш ипотека чээлизи-биле садып алган бажыңыңар силерниң өңчүнер болур-даа болза, чээлини төндүр төлөвүн шааңарда ук бажыңны садар эргенер чок. Ынаар кижилер немей кирип бижидерде банк-биле сүмелер чүгле Кызыл хоорайда чаагайжыды туттунган бажыңнар садып алырынга чээли берип турарын Николай Алексеевич демдегледиле.

Айлаң ДАРЖАА.
Кызыл хоорай.

ВОСКРЕСЕНЬЕ,
ФЕВРАЛЬ 13

1 КАНАЛ

06.00 НОВОСТИ.
06.10 «Американский хвост», м/с.
06.30 Киноповесть «Трое вышли из леса».
08.20 Армейский магазин.
08.50 «Дисней-клуб». «Команда Гурфи».
09.10 В мире животных.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Непутевые заметки.
10.30 Пока все дома.
11.10 Дог-шоу.
12.00 НОВОСТИ.
12.10 «Живая природа». «Правда о горбатом ките».
13.10 «Дисней-клуб». «Микки Маус и его друзья».
13.40 Комедия «Маменькин сынок».
15.20 Слабое звено.
16.00 Встань и иди.
16.30 Героическая комедия «Дачная поездка сержанта Цыбули».
18.00 Времена.
19.00 «Ералаш».
19.30, 21.45 «Фестиваль «КиВиН-2005»».
21.00 ВРЕМЯ.
22.50 Фантастико-приключенческий фильм «Планета обезьян».
01.00 Бокс. Бои сильнейших профессионалов мира. Мигель Котто - Келсон Пинто.
01.30 Суперчеловек. «Самовосстановление».
02.30 Европейский хоккейный тур. Сборная России - сборная Чехии. Трансляция из Швеции.
03.50 «Свидетель против мафии», т/с. Заключительная серия.
04.30 - 05.10 «Дэн Сяопин», д/ф.

РОССИЯ
06.00 Комедия «Моя любовь».
07.15 «Свинья-копилка», м/ф.
07.25 Колоссальное хозяйство.
07.40 «Военная программа» А.Сладкова.
08.00 ВЕСТИ.
08.10 Местное время. ВЕСТИ - МОСКВА.
08.20 Студия «Здоровье».
08.50 ТВ Бинго шоу.
09.05 Диалоги о животных.
10.00 Вокруг света.

11.00 ВЕСТИ.
11.10 Местное время. ВЕСТИ - МОСКВА.
11.20 Пирамида.
11.50 «Городок». Дайджест.
12.20 Сам себе режиссер.
13.15 Парламентский час.
14.00 ВЕСТИ.
14.20 «Фитиль № 30».
15.05 Мелодрама «Бобби».
17.50 Большой праздничный концерт ко Дню всех влюбленных из ГЦКЗ «Россия».
20.00 ВЕСТИ недели с Сергеем Брилевым.
21.00 Специальный корреспондент.
21.25 Боевик «Охота на зверя».
23.15 «Другой мир», х/ф.
01.35 - 03.32 «Реликт», х/ф.

НТВ

05.50 «Сказка о царе Салтане», м/ф.
06.45 Киноповесть «Сын полка».
08.00 СЕГОДНЯ.
08.15 «Сказки Баженова».
08.45 Их нравы.
09.25 Едим дома.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.15 Чрезвычайное происшествие.
10.50 Top gear.
11.25 Дачники.
12.00 «Школа злословия», ток-шоу.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.20 Военное дело.
14.00 Комедия «Старик-разбойник».
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 Тайны разведки.
16.55 Своя игра.
17.50 «Мангуст-2», т/с. «Божественный ветер».
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 Чистосердечное признание.
20.10 Криминальная драма «Классик».
22.25 Комедийная мелодрама «Неспящие в Сиэтле».
00.30 Криминальная драма «Из темноты».
02.20 Острозюжетный фильм «Ночное крыло».
04.00 СЕГОДНЯ.
04.15 - 06.00 «Эвита Перон», х/ф. 2-я серия.

ТВЦ-Сибирь

06.50 «Тайный агент любви», х/ф.
08.30 Православная энциклопедия.

09.00 Отчего, почему?
09.50 Марш-бросок.
10.20 Наш сад.
10.45 Лакомый кусочек.
11.05 21 кабинет.
11.30 Шар удачи.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 «Алфавит», телеигра.
12.40 «Хвосты», м/ф.
12.55 Психологический детектив «Мышеловка».
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
14.55 «Криминальный кроссворд», т/с.
15.45 Приглашает Борис Ноткин.
16.15 Парк юмора.
17.05 Лидия Смирнова. «Я родилась в рубашке».
17.55 «Собачья работа», т/с.
20.00 Момент истины.
21.00 Мелодрама «Они танцевали одну зиму».
23.10 «Завтра, послезавтра... и все дни недели».
23.40 Деликатесы.
00.25 Супердиск.
01.50 - 02.20 Чемпионат мира по мототриалу в залах. Гран-при Франции.

ТНТ

07.00 «Наша секретная жизнь-3», т/с.
07.50 Каламбур.
08.20 «Дживс и Вустер», т/с.
09.10 Фигли-мигли.
09.35 Маски-шоу.
10.00 Комедийный вестерн «Ренегат».
12.20 «Сейлормун снова с нами», м/с.
13.30 Маски-шоу.
14.00 Каламбур.
14.30 Фигли-мигли.
15.00 «Агентство НПС-2», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Саша + Маша», т/с.
17.30 «Две блондинки против грязи».
18.00 Школа ремонта.
19.00 «Агентство НПС-2», т/с.
20.00 «Запретная зона», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 «Саша + Маша», т/с.
22.25 Комедийная мелодрама «Я люблю тебя».
00.30 Дом-2. После заката.
01.00 Микс файт: бой без правил.
01.30 Голод.
02.30 - 04.45 Комедийный вестерн «Крупная карта для маленькой леди».

ДАГАА ЧЫЛЫ - ШАГАА-БИЛЕ!

Чаш, чалыы шаамда кады ойнап, эдержип өскен эштеримге—Лидия Ховалыговна Осумбага, Кылаңмай Ондаровна Балганга, Лидия (Делгермаа) Монгушевна Ондарга, Чечек Декилежикевна Монгушка база силерниң өг-бүлелериңерге кадыкшылды, хей-аът, бедик сүлдени, амыдыралчы тура-соруунар быжыг болурун Дагаа чылында күзеп, байыр чедирип олур мен.

Аратмаа Хорлууевна.
Кызыл хоорай.

КЫЗЫЛ ХАМНАР НИИТИЛЕЛИ ШАМАНСКОЕ ОБЩЕСТВО ХАТТЫГ ТАЙГА

Февраль 6-дан эгелеп «Хаттыг Тайга» хамнар ниитилели ажил-чорудулгазын уламчылап, чонга ачы-буян чедирер.

Ниитилелдин ажилдаар шактары — 9.00-16.00, дыштаныр хүн чок.

Адреси: Ленин кудумчузу, 41 дугаарлыг бажың, харыл-зажыр телефону: 1-11-74.

Чечен-мерген бодаддар

Слогтан чогаалдын быжыы болгаш чогаалчының өлүм чогу улуг хамааржыр. Чараш, чечен-мерген сөстөр-биле дамчыткан илередиг чараш бодаддарны каастаар болгаш ону үнелиг болдуруп камгалаар. Кайы-даа байдалда ол каасталга болгаш чепсек болур. Эки бодаддарга слог диштерге эмаль-биле дөмей.

болдунмас.

Наполеон I.

Соок каткының ынаар, ырак ханызында мөңгө күштүг ынакшылдың изиг чалбыжы шыгжаттынган чыдып болур.

Н.Гоголь.

Амыдырал-чуртталганың бүгү-ле ажил-херектеринге мерген угаанныг болуру дээр-ле, мен бодаарымга, чүңү кылырын билеп алыры-даа эвес, а ам бо дораан баштай-ла чүңү кылырын тодарыдып алыры, а оон соонда оон чүңү кылыры билдине бээр.

Лев Толстой.

В.Гюго.

Шупту чүвени кылыр кылдыр дидими-биле хүлээп ап болур, ынчалзажок оон шуптузун кылыптары кажан-даа

ТАРИФТЕРНИ БАДЫЛААН

Кызыл кожуун чагыргазының 2005 чылдың январь 19-та № 13 доктаалын езугаар Кур-Чер суурда котельнаяның бүдүрүп турары чылыг энергиязынга тарифтерни бадылаан. Кур-Чер суурнуң чуртталга-коммунал ажил-агыйынга тарифтер 2005 чылдың январь 19-тан эгелээш мындыг болур:

- контейнер ажыглааны дээш кижиден 23,26 рубль
- скважина ажыглааны дээш 1 кижиден — 28,00 рубль
- бүдүрүлгө, организациялар 1 кубометр соок суг дээш — 15, 17 рубль
- бажың чанында участка 1 сотка черге насос кошкан суггарылга дээш — 60,00 рубль
- бажың чанынга 1 сотка суггарылга дээш — 30,00 рубль
- чылда бир баш мыйыстыг бода мал, аът суггарганы дээш — 15 рубль
- чылда бир баш хаван суггарганы дээш — 10 рубль
- төп одалгага 1 Гкалл дээш — 692,07 рубль
- чунар-бажың: улуг кижжи чунарга билет өрттээ — 30 рубль
- 14 хар чедир уругларга — 15,00 рубль
- социал хүннер: пятница: улуг улус — 25,00 рубль
- уруглар — 10,00 рубль.

Кур-Чер суурнуң чуртталга-коммунал ажил-агый ачы-дузазынга бадылаан бо тарифтерни күүседирин суурнуң коммунал ажил-агый чериниң директору Б.Б.Сааяга дааскан.

Доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Кызыл кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Н.В.Сиорпаска дааскан.

Калдар-оол Шойданович
КУУЛАР

Бистиң ынак ачавыс, кырган-ачавыс, күш-ажылдың хоочуну **Калдар-оол Шойданович КУУЛАР** үр эвес арааш, 75 харлап чорааш, ажы-төлүндөн, уйнуктарындан, чырык өртемчейден февраль 3-те чарлып чоруткан.

Калдар-оол Шойданович 1929 чылдың ноябрь 8-те Сүт-Хөл кожуунуң Суг-Аксы сумузунга төрүттүнгөн. Хей чылдарда Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйынга ачы-хавыгазын көргүзүп, шаңнал-макталдыг ажилдап чораан. Танды кожуунда Дуржулга бүдүрүлгө ажил-агыйынга

ажылдап тургаш, оон хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.

Ачавыс амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир Кызыл хоорайга чурттап, ажы-төлүңге, арат чонунга мерген угаанныг чагыг-сөзүн берип чораан. Сөөлгү орукче февраль 7-де 10 шакта Интернационал кудумчузунда № 2 бажыңның № 6 квартиразындан үдөп үндүрерин чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдал-биле дыңнаттывыс.

Хей санныг уруглары, уйнуктарындан.

ЧЫЛДАГААНЫ ЧУДЕЛ?

Эр улус херээжен эштеринге чүгө адааргаар деп, билир силер бе? Айтырыг солунга. Адааргаарының чылдагаанарын херээжен улуска чугаалап берээл, билеп ап, аңаа чоргаарланып чорзуннар.

1. Парфюмер-косметика үлетпүрү херээжен улуска төлептиг бараан болуп турар.

2. Кандыг-ла-бир чүүл дээш ыглай кааптар болзувусса, бисти оожургадыр кижилер-ле хей болур. А эр улус ындыг байдалга таваржы берзе, ол дугайын кымга чугаалаарыл, кымдан оожургал алырыл?

3. Авазынга дыка чоок хамаарылгалыг болурундан чамдык эр кижилер эпчоксунар болгай, ынчангаш авазынга ынаан сагыш-

сеткилинде ханы шыгжап чорурлар. А уруглар кандыг ийик, оларга ол шиптирлээри эң белен айтырыг-дыр.

4. Бир чүве үрелип калган азы дуза херек джик, херээжен кижжи ону боду кыла бербес-ле болгай.

5. Кандыг тортка ынаавысты, чүңү чиксээриности, кандыг хеп садып алыксап турарывысты, настроениевистиң багайын чугаалап үнүп кээр бис, а эр улус—чок, чугаалавастар.

6. Эр кижиниң чүс-чүс сөстөр-биле безин чугаалап келгеш, чадап каан чүүлүн херээжен кижжи карактың чымчак чаңгыс көрүжү, хүлүмзүрүү-биле, доктаамал эвес-даа бол, чедип алыр. Ол ылаңгыя орук шимчээшкениниң инспектор-

Аравыста чугаа болзун

ларынга хамаарыштыр чугаа-дыр. 7. Черге машина үрели берген болза, орукче үнгеш, хол көдүрүп дозар болзувусса, бир кижжи албан доктааптар.

8. Херээжен кижжи кандыг-даа сезиг чокка эжинден четтинип алгаш, каяа-даа кылаштап чоруп болур, чоок кижизиниң чаагыңче хей улус аразынга безин ошкай тыртып каап болур, чоктуг.

9. Тонувусту кедириптер, эжикти ажыдып бээр, кичээнгейниң демдээн илередир эр кижжи албан тыпты бээр.

10. Кижжи шоолуг чугаалак-саваас мындыг байдал бар, эр улус ону шын билеп, хүлээп ап, хомудавастар боор. Статистиканың санап турары-биле алырга, херээжен улус эр кижилерден беш чыл хей чурттаар бооп турар.

киирбедивис" деп дыңнаткан.

Мооң-биле чергелештир Тываның албан езузунуң структураларында ындыг чергелиг болушкунуң дугайында медээ амдыгаа дээр чок. Бети дизе оларның адресинге кым-даа ындыг чергелиг өргүүдел-билдиришкени кирибээнин ТР-ниң ИХЯ-зының, РФ-тиң Айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелин, РФ-тиң Онза байдалдар яамызының Тыва Республика талазы-биле эргелелин, Тываның каайлы чериниң, Кызылдың кызыгаар отрядының болгаш ТР-ниң Экономиктиг хөгжүлдө яамызының чанында даштык-экономиктиг харылзаалар боттандырар агентилелдин төлээлери база каттап бадыткааннар.

Леонид НАТПИТ-ООЛ.

"ДИДИР-ДИДИР" БАДЫТКАТТЫНМААН

Моолдуң девискээринге бөлүк тыва сайгарлыкчыларның доңуп өлгениниң дугайында сөөлгү ийи неделяда найысылалга дыргын тараан медээни бадыткаптар барымдаалар чогуң Моолдуң Кызылда Чиңгине консульствоузы дыңнаткан.

Тус черниң чамдык массалыг информация чепсектеринге бо темага хамаарыштыр парлаттыңан чүүлдерге холбаштыр ТР-ниң Чазааның Улангом хоорайда бүрүн эргелиг төлээзиниң негелде бижинге консульствоунуң харылааны болза: "Январь 10-дан 26-га чедир үениң дургузунда Моол Республиканың кол полиция эргелели-биле база кызыгаар чоогунда Завхан болгаш Убсунур аймактарының полиция эргелелдери-биле телефон дамчыштыр харылзашкаш, РФ-тиң хамаарыларын доңуп өлгениниң дугайында медээ оларда чок деп

харыны үш удаа алдывыс".

Кыдатче барааннап бар чыт-каш, ээн ховуга доңуп өлгөн бөлүк тыва сайгарлыкчыларның дугайында "дидир-дидир" Кызылга калбаа-биле тараан турган. Аңаа ушкашкан тус черниң чамдык массалыг информация чепсектери харын-даа бөлүктүң санының, национал составының, машинаның марказының дугайында тодарыдышкыннарны безин кылган. Оон туржук "Тува-онлайн" деп сайт "когараан кижилерниң ат-сывы билдингир, эрге-чагырганың, албанның органнары маңаа харыы бербээн шаанда ону

Шагаага уткуштур

ТЫВАЛАРНЫҢ ОНУ ЭРТТИРИП ЧОРААНЫ

Бүдүү хүнде бажың-балгатты арыглап-аштаар

Тоолчуну чалап аар болгаш 13 хардан өрү назылыг кижилер хондур тоол дыңнап ийикпе азы тоолдажып хонар. Тоолдажырының ужуру – оран ээзи тоолду дыңнааш, кончуг амыраар джир чораан. Азы ойнап хонар: хондур даалылап, кажыктап, теветеп, шыдыраалап ойнаар. Ол дүне хондур удувас. Удаан кижини өлүг деп санаар турган.

Оон аңгыда шырак хам кижини хооп алыр турган. Ол Шагаага бараалгаткан алгыжын алганып, ыдыктыг йөрээлин салыр.

Шагаага хамның алгыжының чижээ:

Үнген хүннүн чаазында
Үнер чылдың бажын уткуй,
Улустарның хайлыг багы
(бачыды)
Улчуп-хадып тайлыр боор деп
Үнген хүннүн эртезинде
Ширээ дашка саңым салып,
Шиник хевим хевей кедип,
Омаам кирип хамнап тур мен.

Кодан-чурту арыг бе деп,
Кокпа-шыры менди бе деп,
Дымаа-ханаа сол-ла бе деп,
Дыңнаан чүве тайбың бе деп
Дүңгүрлүгнүн дүвү мындыг,
Дүпке тейлээр салым мындыг,
Орбалыгның оруу мындыг,
Оранга тейлээр салым
мындыг.

Амыр чоруур арга дилеп,
Чолукшуунунуң езу бодап,
Дөргүл-төрөл угун сактып,
Дөрт-летандаа тейлеп тур мен.
(Кижигет Серен дээр хамның алгыжы. Монгуш Кенин-Лопсаннның «Хамнар алгыжы» дээр номундан алган).

Сөөлзүредир ламаларны чалаар езу тывылган. Олар Чаа чылдың эки эртерин күзээн ном-судурну номчуп, чаагай күзээшкн-нерни бээр.

Чаа чыл үнүп, даң бажы адып кээрге, сүттүг шайын хайындыргаш, одунче, өөнүң хаңаларынче чашкылааш, дашкаар үнгеш, ол-ла шайын өрү дээрже, тос чүкче чалбарып чажар.

Саң салыры

Эр кижини азы узун назылыг кижини калбак дашка саңны салыр: отту салгаш, ооң кырынче ак чем дээжизин (чаглыг эът, саржаг, чөкпек..., артыш) урар. Саң салып турар кижини шайны тос-карак азы чажыча-биле чашпышаан, йөрээл чугаалаар:

— Өршээ, хайыракан!
Чыл бажы келди,
Чылан кежи чылбырады
(чылан бажы түледди).
Артыш саңым кывыстым,
Ак сүдүм чаштым.

Мечи чылы караш диди.
Дагаа чылы алгырып келди.
Шайым чажып чалбардым,
Саңым салып тейледим.

Тооруктуг Таңдым, өршээ,
Тос чүзүн малым, өршээ!
Анай, хураган дешкилежип
турзун,
Ак чем элбек болзун!

Бажы бедик тайгаларым!
Багай чүве ырап чорзун!
Экти бедик таңдыларым,
Эки чүве бээр келзин!
Шагаа хүнүнде салган алгыш-йөрээлдер чоннун күзелин, эки чүвеже чүткүлүн илередир.

Чажыг чашкан соонда, улуг-биче улус үнүп оран хүнче көрүп алгаш, дээрже, черге, хүнге тейлеп, эки чүве дилээр.

Харга арыгланыр езулал: шупту улус даштыкы идик-хевин (тонун, бөргүн) уштуп кактаныр азы харга аңдаштанып, идик-хевин харга бораар. Ол дээрже арыгланыр болгаш эрги хирни кактап кааптары дээни болур.

Ооң соонда чолукшуур: ол чылда чүгле Шагаа хүнүнде чаңгыс катап болур езулал – 2 кижини удур-дедир туруп алгаш, адыштарын дегзип чолукшуур: бичини кижини ийи холун бурунгаар сунуп, үзеш кылынгаш, улуг кижини ийи холун адаандан доза аарак чолукшуур (назыны улуг кижиге оон аныяк кижини ийи холун кожа туткаш, адыжын өрү көрүндүр сунар, оон улуг кижини ийи холун кожа туткаш, бичезиниң адыштарының кырынга бодунуң адыштарын дегзип каар). Аныяк кижини баштай мендилээр: «Амыр-ла!», «Амыр-ла бе?», «Амыр-менди-ле бе?», «Менди бе?», «Сол-дур бе?».

Аңаа улуг кижини: «Амыр-ладыр!» азы «Амыргын!», «Менди», «Менди-ле», «Сол», «Сол-ладыр» деп харылаар.

Амырлажырының чижээ:
— Амыр-ладыр силер бе?
Менди бе? Сол тур бе? «Здоровы ли? Все благополучно да?»

— Менди. Сол-ла тур. Силернинде сол тур бе? «Здорово, все хорошо, благополучно. А у вас все хорошо?»

— Сол-сол. Мал-сүрүг менди-ле бе? Мал-маган менди ашкан бе? «Да, хорошо. Здорова ли ваша отара? Хорошо (благополучно) ли перезимовал ваш скот?»

— Сүрүг менди-ле ийин. Менди-ле-дир. Амыргын-на-дыр бе? «Мой скот в сохранности, все благополучно. А ваша жизнь благополучна?»

— Оът чиир, эът чиир менди-чаагай болду бе? «Благополучны ли ваши животные (т.е. поедающие траву), люди (т.е. поедающие мясо)?»

— Менди-ле болду «Да, все нормально (благополучно)».

— Аарыг-аржык, хоочун-хораа чок болду бе? Думаа-ханаа өршээлдиг-дир бе? Амыр-ла бе? «Все ли в здравии, не было ли болезней?»

— Өршээлдиг-ле. Амыр-тайбың-на. «Все нормально, тихо-мирно».

— Ыт-куш сол тур бе? «Звери, хищные птицы не беспокоят?»

— Ыт-куш сол-ла-дыр. «Звери, хищные птицы не беспокоят».

— Чаа чылды эки чалаан (уткаан) бе? Шагаа, найыр чаагай болду бе? «Хорошо ли встретили Шагаа? Хорошо ли идет Шагаа?»

— Назы-харынар каш апарган (Каш хар чеде бергенил? Каш хар чедип тур?) «Сколько вам лет перевалило нынче? Сколько лет Вам исполнилось нынче?»

— Бо Шагаа-биле бир хар немешти. «С этой Шагаа мне прибавился год. А Вам сколько исполнилось?»

Амырлажып мендилежири база кожуннар аайы-биле аңгы-аңгы. Ол тускай езулал болур.

Амыр-менди солукшаны ол болур.

Белек солчур езулал. Белекти баш удур белеткеп алыр. Улуг кижиге ак өңүг белек бээр: ак кадак азы ак чүндөн азы ак пөстен

(ак алгыдан) аргаан, даараан чүве. Оон чунгудан азы дагдан бадып чунгулаар.

Саң салган соонда, аңаа турган бүгү чон аалга кээп аыш-чем чип, байырлап эгелээр.

Бир аалдан бир аалче шуужуп алгаш чоруптар. Баштай улуг назылыг улустарны шайладыр. Өг бүрүзү белеткеп алганы ажын-чемин салыр: чөкпээн бузар, хырбачазын чазар. Деспи, тавак долдур боова, боорзак, тараа, далганын, ааржыны делгеп салыптар.

Аалчылар азы байырлааннар чеде бээрже, аал, өг бүрүзү оларны хүндүлээр, ашкарып-чемгерер, кирген кижини черле куруг үндүрбес. Барган-на аалынга шайлааш, ойнаар.

Бир солун оюн – бардамнаары болур.

Шагаа хүнүнде хептиң шинин кедер, чемниң амданнын чиир, шайның изин ижер.

Шагаа хүнүнде арага ижип болбас. Бурунгу өгбелер араганы аза суксуну деп билип чораан, ынчангаш арага ижери шуут хоруглуг турган.

Шагаа хүннеринде кым кымдан артык ойнаарын көргүзөр азы адаан-мөөрейлиг оюннар болур. Улуг улус даалылаар, баг кагар, баг адар болгаш теветеп ойнаар, бичини улус чунгулаар.

(Шагааны эрттирериниң дугайында материалдарны М.Кенин-Лопсаннның «Тыва чоннун бурунгу ужурулары» (1994 ч.), Г.Н.Курбатскийниң «Тувинцы в своем фольклоре» (2001 ч.) деп номнарындан база С.А.Сарыг-оолдуң «Аңгыроолдуң тоожузу» деп чогаалындан алгылаан.)

ТР-ниң Күрүне лицейинге Шагаа байырлалының сценарийи

(8-11 класстар аразына)

Февраль 8.

Шагааның бүдүүзү

Маргылдаалар эрттирер:

1. Тыва хүреш маргылдаазы
2. Оолдар аразынаг теветек маргылдаазы
3. Кажык ойнаары
4. Шыдыраа, шашки маргылдаазы
5. Хендирбе сыгары.

Февраль 9.

Шагаа хүнү: көксүмээр

Дагаа чылының

1-ги хүнү

Эртенгиниң 8 шакта – саң салыр. Парк аксынга хүн үнер чүкче көрүнген черге салып болур.

Саң салган соонда чолукшуур, идик-хевин кактаар.

Лицейге чедип келгеш, кон-курстар (мөөрейлер) эрттирер:

1. Тыва үлегер домактар мөөрейи
2. Тывызык мөөрейи (класстар аразынаг тывызыктажыр)
3. Тыва улустун ырлары, кожамыктарынаг мөөрейи
4. Дагаа чылында төрүттүнген улуска йөрээлдер база улуг эвес белектер сунары. Оларның аразынаг маргылдаалар.
5. Дагаа болгаш Мечи чылдыг улустун аразынаг маргылдаалар.

Тыва тоолдарны сценажыдып ойнап болур: класс бүрүзү тыва тоолду ойнаар (орус-даа, тыва-даа, англи-даа дылга ойнап болур).

Театрдан артист Александр Салчакты хамның ролюн күүседип бээр кылдыр чалап ап болур. Ынчангаш лицейге оюн-тоглаа, мөөрейлер эгелээр мурнунда «хамнадып» болур.

Театрда аныяк режиссер Сарыг Марина тоолдарның болгаш өске-даа оюннарның режиссер ажылын кылып берип болур.

Викторина айтырлары:

1. Чыл санаашкынында кирип турар 12 дириг амытанни чурум езугаар адаар.
2. Дагаа чылче кирип турар каш дугаар амытан болурул?
3. Ук эргилдениң (12 чылдың цикли) төнчүзү кажан, каш чылда, кайы амытанниң чылы-биле төнерил?
4. Эң хүндүткелдиг тыва ак чемнерниң 10 хевирин адаар:
5. «Бардамнаар» деп маргылдааның ужуру-утказы чүдөл? Ону кандыг уткалыг эрттирип чорааныл?
6. Кажык оюунуң хевирлерин адаар

7. Теветки тевериниң янылаарын адаар.

8. Тос чүзүн малды адаар.

9. Бурунгу тываларның куда езулалының чадаларын чурум езугаар адаар.

10. Айның бүдүүзү, чаазы, эргизи деп чүлерил? Олар кайы хүннер болурул? (эрги сан-биле)

Тывызыктарны тывыңар:

1. Чер незиниң чес мыйызы
Чер алдындан көстүп келди.
2. Шаары аалдың коданында
Чамырык мыйыс азып
каан тур.
3. Дошта булан (буур)
чаагы чыдыр.
4. Хүлер күзүңү
Хүнүм сомалады.
5. Көк хөлдүң ортузунда
мугур санданның
Он беш будуу өл,

Он беш будуу кургаг.

6. Бир көөрге – боп-борбак,
Бир көөрге – чартык, чамдык,
Бир көөрге – тооргу азыы-ла,
Бир көөрге – кайда-даа чок.

7. Алдын-Хөлдүң ортузунда
Адыр сандан ыяштың будуу
он ийи,

Будук санында үжен кушкаш,
Кушкаш бүрүзүнүң аксында
чээрби дөрт тараа.

8. Алдын теректин
Адыры он ийи,
Үнген бүрүзү
Үш чүс алдан беш.

9. Ак теве он ийи бодаган
ийистээн,

10. Алдын кадыырым
Ак дүк аразынче кире берди.

Клара ДОРЖУ.

ХОЮТКУЛУГ ДАГАА ЧЫЛЫ

Куш чемгерерге буян-кежик доктаар. Куш бедик черлерге ужуп чорааш, дээрден черже хайгааралды кылыр. Куш үнүндөн, аажы-чаңындан кончуг чугула хөй медээлерни ап болур.

Куш хоюткузу улуг сагыл болгаш дагылгавыс болур ужурулуг. Хоютку бедик черлерге, бараан хараар тейлерге, арт-сынга, кодан девискээринге, хем уну ыдыктыг черлерге турар. Хоюткулар кижиниң дурт-сыны хире бедик болур, ону шөйбек, шевежин,

калбак даштар-биле тургузар. Дөрт чүктүг дөрбелчинней бедип үнер кылдыр шевер салдыган хоюткулар кайы ырактан кончуг чараш, кырында улуг куш олурар дег сагындырып көстүр.

Хоюткуже хоюг ак чемнер-биле чажыг кылыр. Даң хаязында хоюткуга пашка хаарган мөңгүлүүрнү, хоюг далганы, чиңге-тарааны, ааржыны, чөкпекти чажар, салыр чораан.

Хоюткулуг аал-оран тайбың чурттаар, өгбелер байыыр чораан. Дагаа-куш

чалгынныг чылывыста хоюткулуг куш медээзин, сагылды билип ап чоруулунар. Оор-сукту, бойдустун халавын баш удур медээлээр бедик черден дескинип, бөөлденип кээр улуг куштарывысты эй тыртып, Дагаа чылын хоюткулуг мөңгүлүүрлүг чылывыс деп сүзүглөп, ак оруувусту оюп эртпейн, хоюткуже чажыг кылып чоруувусту утпайн, өгбелеривстин сагылын сагып чоруулунар, эргим чонум. Шагаа-биле!

Ай-Чүрек ОЮН,
хам.

ЫДЫКТЫГ БАЙЫРЛАА

Шаандан бээр ада-өгбелеривстин ыдыктап чораан байырлалы Шагаа-ла болгай. Ону бо чылдың февраль 9-та Мечи чылын үдөп, Дагаа чылын уткуур бис.

Бо үдөп турарывыс Мечи чылы Тыва Республикага онзагай чыл болган. Россияның составынаг Тываның эки тура-биле каттышканының 60 чылын, Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын республикага байырлап эрттирген. Тываның үлетпүрүнүн, көдээ ажил-агыйының ишчилери продукция бүдүрер онаалдаларын ажыр күүсеткен,

чурттакчы чоннун боттуг акша орулганы өскөн, ынчангаш оларның амыдырал-чуртталгазы экижип оран. Оон аңгыда дөрт мандаланы, бир сувурганны туткан. Мечи чылда төрүттүнген болгаш бо болуушкуннарны демдегелеп ора-рым ол.

Мечи чылын шала кадыгымаар чыл дээр, ооң ужурундан чүве ийикпе даштыкы чурттарга, Россияга, Тывага өрт-халап, суг-чайык, чер шимчээшкини, өлүм-чидим болду. Үнүп келир Дагаа чылы база кадыг чылдарга хамааржыр джир.

Шаанда Шагааны уткуурда улус сарыг шайын хайындыргаш, далган-боовазын быжыргаш, ужа-тежүн, ээдин дүлгеш, оларның-биле кады өске чемнерин делгеп салыр. Артыш-шаанаан кыпсып, аыш-чеминиң дээжизин өргүп тургаш, саңын салыр, байырлаар чораан. Ам-даа ол чаңылдарны, езулалдарны сагыыр ужурулуг бис. Төрөл чонумга Мечи чылын чылыг сөстөр-биле үдээрин, Дагаа чылын өөрүшкү-маңнайлыг уткуурун күзээр-дир мен.

Мечин ЧИҢТОЛ.
Кызыл хоорай.

САЛЧАК ТОКАНЫҢ ТӨӨГҮЛҮГ НАМДАРЫ

(Уланчызы. Эгези № 9, 10, 12 "Шында").

С.Тока бодунуң удурланычыларын черле утпайн турган. 1932 чылдың март 22-де ТАРН ТК-ның политбюрозунуң хуралына М.Буян-Бадыр, К. Дондук, Шагдыр, Бойду сугларның "херээн" көргөш, оларны ТАР-ның Кеземче хоойлузуңуң 41 чүүлүн езугаар боолап шийдерин сүмелзэн (Партаархив, фонд 1, бижики 1, херек 322, арын 18). Шақ мандыг каргыштыг үлөгө Биче Хурал Президиумунуң даргазы чораан (1924-1929) Монгуш Нимажап, ТАРН ТК-ның Чиңгине секретары (1926-1928) Ооржак Содунам болгаш өске-даа удуртукчулар таварышкан.

ТАР-ның тоску чыыжыңга (1932 чылдың февраль 20 - март 10) ТАР-га колхоз тургузушкунуң дугайында илеткелди С.Тока кылгаш, беш чыл иштинде Тывага колхозтаашкын колдуунда доостур ужурлуг дээр. 1933 чылдың күзүнүңдө араттарның 74 хуузу колхозче кирген деп санаан. Шақ мындыг далаш, буу-хаа политика араттарның аразыңга аймааралды, чигзинигиңиң непередип, күш-биле колхозтаашкынга удур чорукту улам өөскүдүп, бышкан тарааны, кескен сигенни өрттедиринге, хууда малды садып-саарып, хөйү-биле чарыгдарыңга чедирген. Чүглө 1931-1933 чылдарда Тывага мал бажы 13 хуу кызырылган. Оон ыңай 1932-1933 чылдарда чуттан 84761 баш мал хораан.

Шақ мындыг дүвүренчиг байдалды ТАРН ТК-ның болгаш ТКК-ның каттышкан II онза пленумунга (1933 чылдың октябрь 22-28), а дараазында айда ТАР-ның Биче Хуралының III онза сессиязыңга чугаалажып көргөн. Ук хуралдарга совет чөвүлекчилер киржиң, тургустунуп келген берге байдалга аныяк удуртукчу С.Токаның частырыын база хоочун удуртукчу С.Чүрмит-Дажының шынныын миннир, ийи таланы эптеширер ужурга таварышкан. Шақ ындыг кажар арганың ачызында С.Тока баштаан сталинчилер албадал-биле колхозтаашкын кылган буруузуң минниңген. Ук пленумга ТАРН "... Чазактың бирги дузалакчызы" болур ужурлуг деп шийтирпирни хүлээп ал, С.Токаны ТАРН ТК-ның Президиум даргазыңга сонгаан.

С.Чүрмит-Дажы баштаан "барыын үзелдиг" консерваторларның туружу быжылганган. Көдээ экономиканың үндезини хууда көшкүн ажил-агыйы кылдыр санап, моон соңгаар албадал-биле колхоз тургузарын хоруп, хуу идекпейни, садыг-саарылганы деткип, үндүрүг болгаш чээли политиказын эде тургузарын дугурушкан. Түңнелинде мал бажы өзүп эгелзэн.

ВКП(б) ТК-ның секретары Г.М. Маленков 1934 чылда Тываның төлээлери С.Тока, С.Чүрмит-Дажы, А.-Т. Хемчик-оол оларны хүлээп алгаш, чугаалажып турар үезинде Тывага чүмү-биле коллективизацияны чорутканы С.Токаның дугайында күрүне архивинде стенографтыг отчет бар. 30 чылдарның эгезинде Хемчикке, Терехөлгө чаа чазак, намга удур үнген үймээннерге киришкен дээр буруулу-даа, буруу чок-даа кижилерни ылгавайн, оларны Чадаанага, Кызылга чок кылганы дээр база өске-даа айтырылгал талазы-биле намның төп удуртулганың туружу чаңгыс аай эвес турган.

1935 чылда ТАРН-ны Коминтериниң күзээр эргелиг кежигүнүңге кирирде, С.Тока нам кежигүннериниң санал-оалын албайн, чаңгыс бодунуң күзели-биле ТАРН ТК-ның адын тудуп билдиринишкын киригени дээр төп удуртулганың чамдык ажилдакчылары боттарының аңаа таарзынмаан бодал-

дарын байыр-чыскаал, езулалдар үезинде дашка көдүрүп, ийибирни алканда, С.Токага ажы-биле чалчып турганнар. Ол бодунуң адыңга шүгүмчүлел кылган кижилерниң политиктиг үзел-бодалын сайгарып, ТАРН ТК-ның Политбюрозунга тускай айтырыг кылдыр тургузуп, оларны буруудадып, нам кежигүнүңдөн үндүрүп, ажил-албаныңдан дүжүрүп, хөй-ниитиниң мурнунга оларның ат-алдарын баксырадып, чылча шаап, шуут черге каар турган (О.Полат. "Тываның аныяктары" солун, 1989 чылдың июль 18).

Тыва күрүнениң (А.-Т. Хемчик-оол, С.Чүрмит-Дажы) болгаш ТАРН ТК-ның (С.Тока) удуртулганың аразында чөрүлдээр бүдүү-даа, ажы-биле-даа уламчылап турган. Кайы-даа тала Москва-биле сүмелзеп, оон деткимчени ап турган. Ынчалзажок совет чөвүлекчилер, инструкторлар колдуунда сталинчи С.Токаның талазыңча чайгылып, ону бодунуң кижизи кылдыр санаар турган. Ол кандыг-даа частырыг кылырга, "эскербейн", харын-даа аңаа бүдүү болчуп, оон удурланычыларын хай деп каап турган. Оозу чөп, боттарының өөредип, белеткеп алган кижизин камгалаар алаар.

30 чылдарның ортан үезинде С.Токаның уран өскө сундулуу илерей берген. Оон "Тос чадырда", "Хөлөктиң чогулаңы" деп долчу намдарлыг чечен чугаалары, "Үр даргазыңга үш чыл болду" ("Дөңгүр-оол"), "Херэзжен", "Узун-Кара биле Семис-Кара" деп шиелери парлалгага үнүп, оларны артистер сценага ойнай берген. Коммунистидеологияның аңгы туружунуң аяны-биле бижээн чогаалдар үениң политиктиг негелдизи-биле дүгжүп, социализм тургузарыңга шаптыктаан кижилерни кыжыра аарак хөөредип көргүзүп, келир үеге ылап бүзүрелдин көргүскен:

*Арат намга баштапкан бис,
Араатнага алыспас бис!
Аспак ышкаш контрларга
Арзылаң дег мөгө-ле бис!*

Аңгы талазы-биле көрүш Урянхайның төөгүзүнче база шымны берген. Чижээ, 1936 чылда С.Токаның саналы-биле 1883-1885 чылдарда болган Хемчик араттарының үймэенин төөгүлүг маадырлыг болуушкун деп үнелзэн. ТАРН ТК-ның Политбюрозунуң шийтирпиринге үндөзилээш, ТАР-ның Биче Хуралының Президиуму 1941 чылдың май 11-де хүлээп алган доктаалында үймээнчилерни "алдан дургуннар" дивейн, а "алдан маадыр" деп адаарын чурумчуткан база күрүнениң музейин "Алдан-Маадыр" деп адаарын шийтирлзэн. Тока хүн бүрү амыдыралыңга безин коммунист езуу сагып, кады ажилдап чораан өөрүн безин даады "эш" деп адаар кижизин.

7. "1929 чылда Улуг-Хемге хөрөңги хавырылдазыңга, 1931-1932 чылдарда байларның хөрөңгизин хавыраарыңга кылган частырыларыңны 1933 чылда болган ТК-ның II пленумунга билинген мен. Тыва чоннуң дайзыннары феодалдар, ламалар бистиң бо частырыларыңны 1938 чылга чедир ажыглап келгеннер"
(С.К.Токаның долчу намдарыңдан)

ТАРН-ның С.Тока баштаан Төп комитеди түр када "Тыва чазактың бирги дузалакчызы" болган бооп алгаш, нарын үе

эртип, чүвениң соо соой бээрге, ажы-биле бажын көдүрүп, бүгү эрге-чагырганы холга алып бодай берген. Бо дээрге оон чүглө бодунуң эрге-чагыргаже чүткээн сеткили эвес, а улуг башкызы И.Сталинниң үлегерин эдерип, аңаа шынчы болур дээр күзели-дир. С.Тока республиканың эрге-хоойлу, суд болгаш күөскөч эрге-чагырганың ажилыңча холгаарлап, Оюн Сеңгиижик даргалаан Күрүнениң иштики политиктиг камгалап эргелелин бодунуң аайыңга кирип алырын оралдашкан. Оон чүве бүтпес хире боорга, ону канчалза экил дээрзин бодап турган.

Бай уктуг кижилерни эрге-дужаалыңдан кара-туразы-биле үндүрүп эгелзэн. Ол намның база күрүнениң эрге-чагырганың чүглө чааскаан холга алып бодай берген. Бо херекке дузалаар оон идегелдиг чоок эштери: ТАРН ТК-ның ийги секретары А.Байыр, ТАРН ТК-ның килдиз эргелекчизи Х.Базыр-Сат, ТАРЭ ТК-ның Бирги секретары И.Бадыраа, мал, чер ажил-агыйының сайыды Н.Товарищай, айыыл чок чорук чериниң харысалгалыг ажилдакчылары С.Намчак, О.Намдараа, М.Дыртый-оол, ТАР-ның Дээди судунуң даргазы Сүгдур, оон соонда Оюн Чолат.

С.Токаның шақ мындыг чүткүлүңе ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы С.Чүрмит-Дажы болгаш оон өөрлери - күрплан даргазы Оюн Данчай, күрүне прокурору К.Бириңлей, күрүнениң иштики политиктиг эргелелиниң начальниги О.Сеңгиижик, садыг болгаш үлетпүр сайыды С.Лопсаң, Биче Хуралдың Президиум секретары К.Суңгар-оол, "Совтывтранс" даргазы Ховалыг Доткан, тыва улусчу-хувискаалчы шеригниң командир-комиссары К.Серен олар шуут удур болган. Ынчангаш олар 1936 чылда С.Токаны ТАРН ТК-ның Чиңгине секретарыңдан хостааш база катан ТАР-ның культура сайыдыңга томуйлаар деп шийтирлзэн. ТАРН ТК-ның Чиңгине секретарыңга Оюн Данчайны азы Сат Лопсаңны соңгул алып дишкен. Сөөлүңдө оларга ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң даргазы А.-Т. Хемчик-оол база каттыжа берген.

Оюн Данчай Адыг-Түлүш Хемчик-оолга мынча деп-дир: "Удавас Москва кирип, дыштанып, эмне-дир болгай силер. Орук аайы-биле бистиң элчин черинге киргеш, С.Токаны ТАРН ТК-ның Чиңгине секретарыңдан хостаар дугайында бистиң шийтиривисти чугаалап, оларның бодалын билип эккелген болзуңарза". "Силерниң саналыңар шын-дыр" деп, А.-Т. Хемчик-оол чөпшээрешкен.

Москвага Тываны харыылап турган харысалгалыг ажилдакчылар Борисов, В.Богданов, И.Райтер, Л.Карахан суглар Чүрмит-Дажының бөлүүнүң саналын деткип, шынап-ла, Тока хөлүн эрттир далаш, хоочун, дуржулгалыг кадрларны кызып-кыйып турар дишкен. Ынчалзажок ТАР-ның Москвага элчин чериниң өскө чөвүлекчизи оларга удур болган: "Канчап бардыңар, Тока дээрге эң-не шынчы, ВКП(б) кежигүнү, ядыы уктуг кижизин-дир. Чүрмит-Дажы улуг лама, Данчай феодалдыг тургузгунуң дүжүмеди, а Хемчик-оол революция мурнунда оор чораан кижилер-дир".

Ол бодунуң бодалын ССРЭ-ниң Иштики херектериниң улусчу комиссариатынче (НКВД) допдораан дыңнадып, Чүрмит-Дажының бөлүүнүң даңзызын дамчыдып берген. ССРЭ-ниң Иштики херектериниң улусчу комиссариаты дораан-на хемчег алган. Борисов, В.Богданов, И.Райтер, Л.Карахан оларны өскө күрүнениң иштики херээнче холгаарлаан

база Тываның байыыргак бөлүктөриниң контрреволюстуг сүлчээзинге киришкен дээр тудуп хоругдаан. Чүрмит-Дажының бөлүүнүң даңзызын ССРЭ-ниң Иштики херектериниң улусчу комиссариатын дамчыштыр Токаның бодунга дамчыдып берген (А.Дүгержаа. "Культурности и политические репрессии в Туве". Кызыл. 2003, ар. 119-121).

Токага сүлчээ кылыр дээр кижилерни чылча шавар, чүден-даа дадай дивес, шийтирлиг, коммунистидеология-биле таныш, аңгы туружу-биле ылгал билер кижизин херек апарган. Ол Оюн Полаттың кандидатуразыңга доктаап, ону Көк-Тейге апаргаш, көгүдүп, Иштики херектер яамызының сайыды болур кылдыр дугурушкан.

1936 чылдың декабрь 24-те ТАРН ТК-ның Политбюрозу Күрүнениң иштики политиктиг камгалап эргелелин ТАР-ның Иштики херектер яамызы кылдыр эде тургузуп, оон сайыдыңга Оюн Полатты томуйлаан. Хурал соонда Тока Полатты чажыт чугаа кылыр дээр арттырып алгаш: "Бисте кымнар контрреволюционерлер дээрзин билер сен бе?" деп айтырарга, оозу билбес боорга, Тока сыманган: "Кол контрлар Чүрмит-Дажы, Данчай, Хемчик-оол суглардыр, өскелерин бодун тып алыр сен".

Полатка ИХЯ-ның бүгү херектерин хүлээтиргеш, "чоннуң дайзыннарының" базым бүрүзүн билдиртпейн бүдүү хайгаарап, С.Намчак, О.Намдараа, М.Дыртый-оол дээр ышкаш шынчы ажилдакчыларга даянып ажилдаарын сүмелзэн. Полат ИХЯ-ның эң чугула херектерин хүлээп алгаш, Токаның сүмелзени кижилерин келдирткеш, оон чүү дээнин чугаалаан. Айыыл чок чорук чериниң ажилдакчылары Токадан-даа хөйну билер, Чүрмит-Дажының бөлүүнү шагда-ла хайгаарап эгелзенин дыңнаткан.

1937 чылдың ноябрь 21-де Чөөн-Хемчик чурттуг Оюн Тевеер-оолду, декабрь 17-де АРШ-тың командири Оюн Мандаң-оолду, декабрь 18-те ТАР-ның күрүне прокурору Кара-Сал Бириңлейни, Кызылдың хоорай эргелелиниң даргазы Ховалыг Санни, декабрь 29-та Кызылдың коммунал килдизиниң эргелекчизи (Моолга төлээ чораан) Ооржак Тостай-оолду база Кызыл хоорпозунуң даргазы Оюн Артааны тудуп хоругдаан.

1937 чылдың декабрьда ТАРН ТК-ның Президиуму "Данчайның намга, чазакта болгаш чонга удур ажил-херээниң дугайында" айтырыгыңга чугаалашкан. Ону ТАРН ТК-ның кежигүнүңдөн хостааш, намдан үндүргөн. Үр болбаанда, 1938 чылдың февраль 19-та, ону тудуп хоругдаан. Кымнарны, кажан, канчап тудуп хоругдап турганын номчуп олурарга, С.Токага ылап-ла чажыт даңзы турганы илден.

ТАР чазаның удуртулганында, шынап-ла, "контрлар" бар дээрзинге О.Полат ам бүзүрээр хире апарган. Бодунуң бодалын С.Токага чугаалаарга, демгизи сүмелзэн: "Москваже чорурут, Тывада амгы байдалды бодун илеткээш, дуржулгалыг ажилдакчыдан чорударын диле". 1938 чылдың майда О.Полат Москваже чедер бергеш, ТАР-ның ССРЭ-де элчинин дамчыштыр ССРЭ-ниң ИХЯ-зының бирги оралакчызы Т.Фриновский-биле ужурашкан.

Ужуражылга үезинде ол мынча дээр: "Силерниң чуртуңарда чүү болуп турарын билер бис. Силерниң чазаның баштыңы өскө каш харысалгалыг ажилдакчылар-биле кады контрреволюстуг бөлүктү Тывада тургускаш, оларны удуртуп турар. Оларның херээ удавас билдине бээр. Бир эвес оларны солуур кижилерни баш удур белеткеп алып болзуңарза,

улам эки. ТАР-ның ИХЯ-зыңга дузалаар кылдыр дуржулгалыг ажилдакчыны силерге чорудар бис". Оон ол үш хонгаш база катан чедип кел дээр. Чедер бээрге Тываже чорурунга белен Иван Рогов-биле таныштырган. О.Полат Москвага Т.Фриновский-биле ужурашканың дугайында чагааны С.Токаже чоруткан.

ССРЭ-ниң ИХЯ-зының чөвүлекчизи И.Рогов Кызылга чедип кээр билек, хамык халап хайны үнгөн. 1938 чылдың август 30-де ТАР-ның Биче Хуралының Президиумунуң О.Полат даргалаан хуралыңга "Чүрмит-Дажы, Хемчик-оол, Данчай баштаан япон шивинки контрреволюстуг организацианы илереткениниң дугайында" айтырыгыңга чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле ТАР-ның ИХЯ сайыды Полаттың илеткелдин дыңнааш, ТАР-ның Биче Хуралының Президиумунуң доктаатканы болза: "Чүрмит-Дажыны Президиум кежигүнүңдөн болгаш Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазыңдан, Хемчик-оолду Биче Хуралдың даргазыңдан доп-дораан үндүрер". Чүрмит-Дажы биле Хемчик-оолду тудуп хоругдаар дугайында чөпшээрелди 1938 чылдың август 29-та-ла берген. ТАРН ТК-ның Президиуму болгаш парткомиссия 1938 чылдың август 30-ден 31-же күнүңдө чылгаш, ТК-ның кежигүнүңдөн база намдан Чүрмит-Дажыны, Хемчик-оолду, Лопсаңны, Тотканы, Бириңлейни болгаш Сеңгиижикти үндүргөн.

ТАРН ТК-ның III пленумунга (1938 чылдың август 21 — сентябрь 3) Чиңгине секретары С.Тока "Чүрмит-Дажы, Данчай болгаш өскелерниң-даа контрреволюстуг бөлүүнү узуткааны болгаш ТАРН-ның партийжи-массалыг ажилын бедидер дугайында" илеткед кылган. Чүрмит-Дажы, Данчай болгаш Хемчик-оол баштаан контрреволюстуг бөлүктү боолап шиидерин чедип алырын пленум ТАР-ның Дээди судунуң нам бөлүүңге дааскан. ТАР-ның актыг удуртукчуларын "сойгалаарыңга" идекпейлг киришкен О.Полат, О.Байыр, Н.Товарищай, Х.Базыр-Сат, Х.Аңчыраа суглар хосталган эрге-дужаалдарны ээлепкен. Олар ону сеткилинде күзевзэн-даа чадавас. Ынчалзажок олар ол үениң политиказының дошкун негелдизинден чайлап шыдавааннар.

ТАРН-ның удуртулганын боолап шиидериниң бетинде чонну сургап, оожургадып алып сорулга-биле намның база чазактың чаа төлээлери далаш-биле кожууннарже үнүпкен. Олар аңаа митингилер, хуралдар, харын-даа пионер чыыштары организастан, аңаа баш удур белеткеп каан араттар "хей-аът киргенин" илередип турганнар. "Шын", "Хостуг арат", "Аревэ шыны" солуннар бир ай ажыг "чоннуң дайзыннары" сойгалаан, "Тыва чоннуң өжээниң дайзыннарыңга хирлиг онгардан аңгыда тыва черге базар чер чок!", "Чүглө дээди хемчег-биле шиидер!", "Өлүмнүг согуушкун бээринге белен бис!" деп эгели материалдарны парлап турган.

Езулуг судтуң шийтири чокка Биче Хурал президиумунуң "онза судунуң" доктаалы-биле (1938 чылдың октябрь 13) ТАР-ның удуртукчулары турган С.Чүрмит-Дажыны, А.-Т. Хемчик-оолду, О.Данчайны, К.Бириңлейни, О.Сеңгиижикти хөрөңгизин хураагаш, боолап шиидер деп доктааткан. Оларны 1938 чылдың октябрь 16-да Шоол ховузунга боолап каан РСФСР-ниң Дээди судунуң кеземче херектериниң талазы-биле суд коллегиязы 1964 чылдың сентябрь 3-те контрреволюстуг херек кылбаан ужун оларның дөгөрезин аарткан.

(Уланчылыг).

Монгуш БАЙЫР-ООЛ.

СЕКТАНЫҢ АЙЫЫЛЫ

Тыва Республиканың Чазаандан бистиң редакцияга бижик келген. Ында “Сун Бок Ым” деп христиан евангелист организацияның ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр бир хамаатының ТР-ниң Чазаанче кириген хомудалының сайгарылгазының дугайын бижээн. Ук хомудалда айыттыңан

2004 чылдың июнь 1-де “Сун Бок Ым” деп христиан шажын организациязының сургаалчыларының (бурган сөзү дамчыдыкчыларының) бирээзи бурган мөргүүрү-биле хүрээже чорупкаш, бажыңчы ол олчаан эеп келбээн. 78 хонук эрте бергенде, август 17-де, “Сун Бок Ым” деп христиан шажын организациязының Кызыл хоорайның Каа-Хем кудумчузунда орансавазынга тудуг ажылы кылып турган ажилчиннар ооң өлүг мөчүзүн ук бажыңчы кышазының иштинден тып алган. Ол кижичиңгелдир ора тыртып каан акчоорган-биле астына берген турган. Ооң чогуу канчаар өлгенин специалистер тодарадып шыдаваан, чүге дээрже чайгы изигге мага-бот дыка үрелген болган.

Ук херекке хамаарыштыр истелге чорудуп турган эрге-хоойлу органның ийи удаа кеземче херээ оттурарындан ойталаан доктаалдарны хүлээп алган. Бир дугаарында, кажан июнь эгезинде сургаалчы чиде бергенде, ону дилээн оперативтик ажилдар үезинде аңаа удур кем-херек үлгүдешкини илереттинмээн. Ону ис чок чиктен деп санааш, дилеп тывар хемчеглерни чарлаан, кожууннарда болгаш кожа девискээрлерде иштики херектер “органнардың” чиктер кижиңиң арың-шырайыңың онзагай демдектерин дамчыткан болгаш дилээшкннге четкимче көргүзерин дилээн бижиктерни чоруткан. Ийи дугаарында, кажан чиктен кижиниң өлүг мөчүзү тыпты бээрге, ооң изигге эмин эрттир үрелгенинден күш көргүзүп күчүлээн истер илередир арга чок болган.

Бо ийи таварылгада эрге-хоойлу органның “Сун Бок Ым” христиан шажын төвүнүң сургаалчыларының аразында чөрүлдээрлерниң, бот-боттарынга багай хамаарылгаларның дугайында билбес турганнар. Ындыг-даа болза оларның аразында багай хамаарылгалар, чөрүлдээрлер турганын ТР-ниң Чазааның тургусканы ажилчин бөлүк христиан чүдүкчүлөрү-биле чугаалажышкынар үезинде тодараткан. Чөрүлдээрлер каш чыл мурнунда, кожууннарда ук төптүң салбырларын аядар, даштыкы чурттардан болгаш чүдүкчүлөрдөн кирип турар акаша-хөреңгини ажыглаарының талазы-биле айтырылгаларга хамаарыштыр тывылган. Ынчалза-даа ол фактыларны документ езугаар бадыткаар арга чок, чүге дээрже хүрээниң мурнуку чүдүкчүлери амгы сургаалчыларның истеп сүрүүшкүн-

неринден корткаш, милиция ажилдакчыларынга ат-сывын адап, документ езугаар өчүк бээринден ойталап турар.

Когараан кижиниң кадайының чугаазы-биле алырга, каш чыл бурунгаар ооң өөнүң ээзи “Сун Бок Ым” деп христиан шажын төвүн Кызылга үндезилеп тургускан көрей пастор-биле Ак-Довуракка шажын төвү тургузар айтырыг талазы-биле чөрүлдээлешкен болуп турар. Дыка хөй тыва чүдүкчүлөр көрүп турда, ооң өөнүң ээзин хүрээден күш-биле үндүр сывырыпкан таварылганы база чугаалаан. Хамык тыва суртаалчыларны ооң ашаанга удурландырган, чүдүкчүлөр аразында көрүшпес чорукту тургускан болгаш алызында барып, чурту Көреяже чана бергенин меңээ дыңнатты. Чок болган ашаа бурган өөрединге шынчы, аңаа бүзүрээр, белен-селен муңгаравас, амы-тынынга боду четтинер хире эвес турган. Хүрээде байдал багай боорга, чуртталгазының сөөлгү хүннеринде ол колдуунда бажыңчыга библия номчуп, чүдүп турган.

Бот дугайы Кызыл хоорайга христиан секталар ажыттынып эгелээрге, журналисти ажил-хүлээлге аайы-биле ону сонургап, хайгаарап турган мен. Мөргүл үезинде пасторлар: “Карака көзүлбес, дириг Христос бурган бистиң аравыста чедип келген. Ол силерниң мага-бодуңарга кайгамчык кадыкшылды бээр. Эки дилеңер, эки мөргүңер!”—деп дүвүрөнчү кончуг кылдыр чарлай кааптарга, шупту чүдүкчүлөр дээрже холдарын сунгулааш, күзелдерин чугаалап, алгыржып-кышкыржып, ыглап-сыктап эгелээри дыка элдептиг.

Ол бүгүнү көргөш, кол-ла чүүл келген кижилерниң бүзүрелинде-дир деп түңнелди кылган мен. Бир эвес суртаалчылар чүдүкчүлөргө, душкан-на атты бурган ады кылдыр адааш: “Карака көзүлбес Ак-оол бурган (чижек кылдыр) чедип келген. Ол силерниң мага-бодуңарга кайгамчык кадыкшылды бээр. Эки дилеңер, мөргүңер!”—деп дүвүрөнчү кончуг кылдыр кыйгырар болза, чүдүкчүлөр “Ак-оол бурганның” чедип келгенине бүзүрөп, мага-боттары изип хып, алгыржып-кышкыржып, харын-даа “чамдык аарыглары эттинзе-даа” хөңнү.

Оон ыңай христиан сургаалчыларның чүдүкчүлөргө: “Хүн бүрүнүң амыдыралыңа эвес, чүгле бурганга ынакшыңар. Христиан чүдүлгө хүлээп албаан кижилер база өске чүдүлгелилдер дээрже “четкерлер-дир” деп сур-

фактыларны хынаарыңа хамаарыштыр ажилдаар бөлүк ТР-ниң Чазаанга тургустунуп, ооң составыңа иштики херектер органның ажилдакчылары, Кызылдың хыналда органның төлээлери кирген турган.

таалдап турары дыка айыылдыг. Ындыг суртаалдарга алыскан кижилер чер-чуртун, ада-иезин, ажи-төлүн, чонунуң культуразын, езу-чаңчылдарын херекке албастап, чүгле бот-муңгарлып чоруп бээр. Ынчангаш харын мырыңай төрөл-дөргүлү, ажи-төлү чок апаарга: “Бурган алгаш барган” деп амырап оранлар бар апарганы дыка коргунчуг.

“Сун Бок Ым” төвүнүң очулдурукчузу көрей нациялыг Луиза ажил-агийга хамаарыштыр үүрмек чөрүлдээр турган чадавас дээрзин чугаалап орду. Ынчап, олурувуста көрей пасторнуң орнунда арткан Байыр деп пастор чедип келди. Ооң-биле аңгы өрээлге чугаалаштым. Баштайгы өрээлде артып калган чүдүкчүлөр кол сургаалчызынга “дузалажырын-на” бодаан боор, оларның бурганга аажок чүдүп турары дыка дыңналып турду. Мурнуку чылдарда таныыр аайым-биле ооң-биле амыдыралчы көрүш аайы-биле маргыжа бергеш, олче салаам-биле айты каапкан мен. Ооң меңээ: “Менче салааң-биле айытпа, бурганче салааң-биле айытканың ол болур”—дээнин

Шажын-чүдүлгө

дыка элдепсинген мен. Мурнунда томаанныг, кижизиг Байырда элдептиг чаң тыпты бергенин ынчан эскерген мен. Бо удаада ону көөрүмгө, коргуушкунга бичи алзып турар хире, катап томаанның кончуг апарган болду. Бүзүрел кижини кандыг-даа байдалга экээр. Бурганга, чүге-даа бүзүрээр болзувуса, кижиниң арыг сеткили амыдыралга улуг рольду ойнаар ужурлуг.

“Сун Бок Ым” хүрээниң кышазының адаанга ук төптүң бодунуң сургаалчызы чок болганын ук шажын ниитилелиң ажил-чорудулгазының түңнели деп көөр апаар. Америкага база өске-даа Барыин Чүктүң чурттарыңа чамдык секталарның кежигүннери “бачыттыг” амыдыралдан эки тура-биле арыг бурган оранынче чорууру-биле” шупту амы-тынынга четтине бергениң дугайында коргунчуг меңээлериң солун-сеткүүлдерге бо-ла чоруурун утпас ужурлуг бис. Чонувусту ыңдыг төөредиглерден камгалаар апаар бис.

Сөөлгү үеде “Сун Бок Ым” төвү аныктарның дүңелдерде пиво ижип, көзөрлеп мөөрейлежир, шыдыраалаар чери апарган. Ол база хөйну чугаалап турары ол-дур.

Борис ОНДАР.

КАЙЫЗЫНГА ЧҮДҮЗЕ ЭКИЛ?

Совет идеологияның буурап дүшкениниң соонда бүгү чуртка шажынга сонургал көдүрлүп эгелээн. Бо талазы-биле бо хүннерде бистиң республикада байдал кандыгыл?

Республика иштинге чоруткан айтырыг-харыының түңнелинде чурттакчыларның 53 хуузу бурганга бүзүрээр, 8 хуузу эмин эрттир бүзүрээр, 22 хуузу бүзүрээр-бүзүрөвезинге чайгылып турар, 17 хуузу шуут бүзүрөвөс болган.

Республиканың чурттакчыларының үндезин шажыннары — буддизм, православия, хамнаар чорук-биле чергелештир, даштыкы чурттардан саң-хөө-биле хандырынып турар секталар республикада көвүдээн. Албан езугаар алдыңан меңээлдерде республикада 16 баптист, пятидесятник, адвентист, иеговист организациялар демдеглеттинген. Борта Тывага 20 вектиң эгезинден бээр туруп келген, чүгле орус чүдүкчүлөргө чүдүп чорууру христиан шажынның православ адыры-биле амгы республикада таратпур протестант христиан-евангелист секталарны ылгаары эргежок чугула. Чаңгыс христиан шажынга хамааржыр-даа болза, бурганга чүдүр айтырылгалар талазы-биле ук ийи адыр көңүс аңгы угланышкынарлыг бооп турар. Протестант христиан-евангелист даштыкы миссионерлер республиканың чурттакчыларының бүзүрелин чаалап аар сорулга-биле боттарының баштайгы суртаалдарын ачыбуян чедирилгези-биле аажок холбап турганнар. Ынчалза-даа солун-

сеткүүлдерге секталарның ажил-чорудулгаларының хоразының дугайында дүвүрөнчү чүүлдер удаваанда удаа-дараа үнүп эгелээн. Ындыг турбуже христиан-евангелист ниитилелдер кыска үеде республикага дазыл тыртып, колдуунда тыва чүдүкчүлөргө апарган бооп турар. Аңгы-аңгы шажыннар сонургаар чоруктарны база ол талазы-биле болуушкуннарны социал, этнографтыг көрүш-биле тайылбырлаар дээн оралдажышкынар сөөлгү чылдарда көстүп келген.

Чижек кылдыр Б.А. Мышляцевтиң ажилын кирип болур. Ол 2002 чылда христиан болгаш христиан эвес тываларның аразында айтырыг-харыы чорудуп, тускай шинчилелдерни кылган. Тываның үндезин чурттакчыларын христиан чүдүлгөже чая суртаалдар ажилды сөөлгү чылдарда даштыкы миссионерлер канчаар-даа аажок идепкейлиг чорудуп турары билдингир болгай. Ынчалза-даа ук сорулга Тывага шагда-ла туруп келген православ шажынның ажил-чорудулгазы-биле шуут холбашпайн турар. Православ шажын Тывага көстүп келген үезинден эгелээш-ле чүгле орус чүдүкчүлөргө хамааржып, тыва чонун үндезин сарыг шажыны-биле кады тайбың, бот-боттарын билчир байдалга шагдан тура кады туруп келген. Чогуу-на эде тургустунушкун соонда протестант миссионерлерниң ажил-чорудулгазының түңнелинде, туруш чок, кошкак үзел-бодалдыг

тыва кижилер оларның салдарыңа алзып эгелээн. Түңнелинде “Сун Бок Ым”, “Майская церковь” дээн ышкаш христиан-евангелист организациялар бут кырынга туруп, харын-даа кожууннарда безин салбырларлыг апарган. Ол бүгү тус-тус черлерде сарыг шажын талазы-биле харыи-салгалыг кижилерниң шүшпөң ажылының чылдагааны база чамдык кижилерниң чонунуң, чуртунуң төөгүзүнүң, национал культуразының, үндезин шажынының ужур-утказын билбезинден бооп турар.

Христиан-евангелист апарган тыва кижилер ада-өгбелерниң шагдан тура сагып, тыва ниитилелди, нацияны хевирлээринге ажыглап чорааны эрги, тыва чаагай чаңчылдарны, культурулг үнелелдерни херекке албастап, харын-даа ол бүгүнү аза-четкерни деп санаар, эптеш чок туруштуг апаргылаан. Харын-даа чамдык миссионерлерниң христиан-евангелист чүдүкчүлери амгы эртем-билигини, техниктиг чедишкннерни база чырык черде бүгү-ле чүүлдерни аза-четкерни деп санаар, чүгле дээрде Христос бурганның ораны езулуг чурттаар эки оран ол деп суртаалдап, харын-даа теледамчыдылгалар, хөй-ниити черлеринге эртер культурулг хемчеглер безин көрбөс, сонургавас кылдыр төөредип турары дыка айыылдыг. Ол чорук чүдүкчүлөргө бодунуң чонундан, чуртундан, культуразыңдан ойталаар байдалга чедиргени ол апаар. Тывада чогуу-на протестант шажынының “пятидесятничество” деп адырының колдап турарының чылдагааны — бурганга мөргүл үезинде чүдүкчүлөргө сагыш-сеткилиң хамнарның хамнап тургаш чедип аары (далып-моорал азы билниместей бээр) элдептиг байдалга дөмей чиктиг байдалче кире бээр. Ындыг мөргүлдөр кижиниң сагыш-сеткилин төөредиринге эң айыылдыг бооп турар.

Оон ыңай Тывада ажилдап турар даштыкы миссионерлер бурганның шилип алганы тывалары дээн чижектиг идеологияларны кажары-биле ажыглап турар. Тыва дээрже амгы бүгү түрктөргө эрте-бурунгу чурту, ынчангаш Бурган ону шилип алган, ыңдыг болганда амгы тывалар бурган сөзүн өске-даа түрктөргө таратар ужурлуг дээн хевирлиг.

Бодунуң шинчилелдериниң төңчүзүндө автор Б.А. Мышляцев республиканың үндезин чурттакчыларының аңгы-аңгы шажынарда чүдүп турарының чылдагааны амгы рынок экономиканың эргилделиг үе-чадазында тыва ниитилелдиң иштики сандараашкынарда алып турары ол деп тодараткан. Ындыг байдалды чайладыр дизе, республиканың социал-экономиктиг байдалын экижидер, тус черниң үндезин чурттакчыларының национал чаңгыс аай эп-сеткилдиг чоруун быжыглаары эргежок чугула.

Леонид НАТПИТ-ООЛ.

Кажан? Кааа? Чүү? Сонургаптаалыңар

БЮДЖЕТ САЙГАРЫЛГАЗЫ

Тыва Республиканың 2005 чылда бюджетиниң төлөвилелин ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының комитеттеринде сайгарып чугаалажып турар.

Тываның кол саң-хөө документизин бо чылдың февраль 8-те Хоойлужудулга палатазының комитеттериниң каттышкан хуралыга чугаалажып.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының февраль 10-да болур ээлчеглиг сессия-

зынга республиканың 2005 чылда бюджетиниң төлөвилелиниң бирги номчулгасы болур.

МЭР ОТЧЕДУН БЕРГЕН

Кызыл хоорайның мэри Д.К. Донгактың хоорай чагыргазының 2004 чылда кылып чоруткан ажылының дугайында отчетдун берген хурал дүүн филармонияга болуп эрткен.

Оон ажылыңа найысылалдык үлетпүр, тудуг, өөредилге, куль-

тура, кадык камгалал, садыг, коммунал ажил-агий, амыдырал хандырылга болгаш өске-даа коллективтериниң төлээлекчилери киришкен.

Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылының байырлалыңа төлөптиг ужуражыр дээш кызылчылар шудургу ажилдаан түңнелинде найысылалдык бүдүрүлгелери, организациялары чамдык эки көргүзүлгөни чедип алганын, хоорай элээн чаагай-жыттыңанын, ногаанчыттыңанын

хуралга демдеглээн. Ооң-биле чергелештир хоорай чагыргазының ажил-чорудулгазында четпестерни илереткен, оларны эдип алырда моон сонгаар чүнү кылырын тодараткан.

Россияның составыңа Тываның каттышканының 60 чылынга, Кызылдың тургустунганының 90 чылынга тураскааткан мөөрейлерниң тилекчилеринге шаңналдарны тывысқан.

Бистиң корр.

Солун болгаш номчукчу

ЧАГААЛААРНЫ САЙГАРЫП КӨӨРГЕ...

“Шын” солун редакциязынга Тываның булуң бүрүзүнден чагаалар үзүк-соксаал чокка кээп турар. Бир хүнде ортумаа-биле 20-25 чагааны ап турарывыс дээрге, солун биле номчукчунуң аразында быжыг харылзаа тургустунганын херечилеп турар. Хүннүң чугула айтырыгларындан аңгыда, бижикчилер тыва дылды моон-даа соңгаар сайзырадып, ону шын чугаалаарының, а-фамилияларның төөгүзүнүң, арагалаашкынны соксадырының, мөчээн кижини сөөлгү орукче канчаар үдээриниң дугайында санал-оналдарын солчуп турары өөрүнчүг.

Ындыг-даа болза бижикчилер редакцияже хемчээли бүдүн кыдырааш арны ажа бээр хире материалдарны чорудуп турар (чогаалдан аңгыда). Ону ажилдап кылып олурар корреспондентилер эскерип көөрге, чаңгыс ол-ла домактарны чагааның эгезинде, төнчүзүндө катаптап каан болуп турар. Частырыгларны эдип, домактарны шын тургузуп, компьютерге паралап турда, дыка хөй үе негетинер. Ол материалдың кол-колун алгаш, солунче салыптарга: “Чүге мээң бижээн материалымны кызырган силер?” деп айтырыг тургузуп турар.

Редакцияже чоруткан чагаа паралап каан 5 ама саазындан ашпас-ужурлуг. Ол чагаага кижилер, черлер аттарын кончуг тода, шын бижип, кол утказын

айтыр.

Чамдык авторлар чагаазын редакцияже чоруткан соонда, 4-5 хонгаш-ла: “Чоруткан чагаам чүге солун арнында үнмейн тур?” деп телефон долгап эгелээр-дир.

Бижикчи бүрүзүнүң чагаазын чырыкче үндүрери албан эвес. Ол чагааны утказын эскертпейн, допчулай аарак, медээлер арнынга-даа салып болур. Редакцияга келген чагаалар шуут ис чок чиде бербес, чагаа килдизи бүртүкээш, ооң утказының аайы-биле хамааржып турар килдиске дептерге ат салдыргаш, хүлээдил бээр. Бир эвес шынар-даа, утка-даа талазы-биле, шынал-ла, шуут харыкчок азы бижээн чүлдүң утказы эрте берген болза, редакция ону архивтеп каар. Солун арнынга үнгени хамаанчокка чагаалар редакцияның архивинге

2 чыл дургузунда кадагалаттынып чыдар. Ооң соонда тускай акт езугаар өрттедиптер.

Бир кезек бижикчилер: “Чоруткан чагаам солунга үндү бе?” деп айтырыгны салып кээр. Бодап көөрге, солун-биле харылзажып турар бижикчи кижилер албан ону чагыдып алган турар хире. Ынчан чагаазының салым-чолун билип олурар болгай.

Дыка хөй кижилер чок кижилеринге хамаарыштыр байыр чедиришкннерин азы мөчээн кижини сөөлгү орукче үдешкен албан черлеринге четтиргенин илередип бижип турар. Чижээлээрге, Тожудан Шөмбүл Самбуу, Дамбааларның өг-бүлезе, Каа-Хем кожуундан Алена Адыя, Кызыл кожуундан Марина Биче-оол, Бай-Тайгадан Надежда Чүдүк, Барыин-Хемчиктен Алдын Энге, Өвүрдэн Зоя Куулар болгаш оон-даа өскелер ыңдыг чагааларны чоруткан.

Байыр чедиришкннери азы мөчээн кижилер ажаарыңга дузалашканнарга өөрүп четтиришкн дээрге кижиниң хууда херээ болганда, ону төлевирлиг байдалга үндүрүп турар. Редакцияның бухгалтериязынга чогуур өртекти төлээш, кандыг-даа чаралды салдырып ап болур. Редакция чүгле чурттуң яңзы-бүрү

булуңнарында шериг албаны эрттирип чоруур оолдарның байыр чедирген чагааларын халаска паралап үндүрүп турар, а өске солун арның үнүп турар байыр чедиришкннериниң өртээн төлөп каан бооп турар. Чамдык бижикчилер: “Чоокта чаа ачам чок апарды, ооң дугайында сактышкын бижи алдым, салып көрүңер” деп база кээр. Эккелген чагаазын номчуп көөрге база-ла үстүндө адаттыңан төлевирлиг чүүлге хамааржы бээр.

Бир кезек бижикчилер чурттап турар чериниң аайы-биле ында албан черлериниң харыылаар уjurлуг айтырыгларын редакцияны харыылап бээри-биле чорудуп турар. РФ-тиң 1991 чылдың декабрь 27-де хүлээп алганы №2124-1 “Массалыг информация чепсектериниң дугайында” Федералдыг хоойлунуң “Авторларның чогаалдары болгаш чагаалары” деп 42 чүүлүндө айтып турары мындыг:

“... Хамаатыларның чагааларын харыылаары база чагааларны харыылаар уjurлуг албан черлеринче, организацияларже болгаш албан-дуjaалдыг кижилерже чорудары редакцияның хүлээлгези эвес”.

Бо бижикчилерниң көдүрүп турар айтырыының аайы-биле ону

харыылаар уjurлуг албан черлеринге адаандан эгелээш, үстүндө черлерже барып, дорт харыыны алырын сүмелээр-дир бис. Чижээлээрге, кожуун төвүндө чурттап турар ие урулгар пособиезин албайн барган болза, баштай ол кожуунуң күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдэ эргелелинге баар. Бир эвес ында ажилдакчылар огулуг харыы бербейн барза, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга айтырыгны тургузар. Солунга ол айтырыгларны тургузуп кээрге, дөмей-ле харыылап турар албан черлери ол чагааны харыылаар апаар. Бир эвес кандыг-бир эрге-дуjaалдыг кижилерниң адынга хомудал кээр болза, ол чагааның изи-биле шын-мегезин редакция хынал болур.

Ынчангаш, эргим хүндүлүг бижикчилеривис! Чыл төнөргө, албан эрткен чылда чүңү кылганывысты түңнөп, четпестеривис эдип турар болгай бис. “Багын чугаалаарга, бачыды арлыр” дээри ышкаш, үнүп келген 2005 чылдан ыңай үстүндө адаттыңан чүүлдер катаптаптынмас дээринге идегеп, чагааларыңарны ма-нап артывыс.

ЧАГАА КИЛДИЗИ.

ЧАГЫКЧЫНЫҢ КҮЗЕЛИН ЕЗУГААР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Ажыл-херек дугайында чугаалажып олурувуста бисти Мерген Шириин-ооловичиниң бодунуң кедип алган костюму сонургады берди. Ол чаа национал стиль-биле быжып, даараан тыва

Даараныкчы Елена Түлүш ажыл үезинде.

костюм болган. Ук тыва костюм европейжи костюмден дудак чок чараш, моюнга суг дыка эптиг, өөктерин азиат аян-биле өөктээр болган. Мерген Шириин-оолович ук тыва костюмну анаа эвес кедип чоруур кижилер болду.

2004 чылда бүдүрүлгениң кылган ажылының бүдүрүкчүлүг 109 хуу болган. 4 млн. рубльдиң продукциязын бүдүргөн. Мерген Шириин-оолович ажылдап эгелээни 2004 чылдың сентябрьдан

эгелеп 3-ле ай иштинде 350 мун рубльдиң үндүрүүн төлээн. Бүдүрүлгө бүдүрүп үндүрүп турары яңзы-бүрү хевирлерниң идик-хевинден аңгыда, тыва национал стильди эр-херээжен костюмнер болгаш өске-даа идик-хеп аймаанче, чоннуң чагыгларының күүселдезинче кичээнгейни күштелдирген. Чагыкчыда идик-хеп быжып, даараар, ооң моделин тургузар мергежил чок болгай. Ынчангаш конструкторлар чагыг хүлээп ап тургаш, чагыкчының күзээн моделинге чаартылгалар киирерин аңаа саналдаар. Ынчангаш даараттыңан хеп чагыкчының күзелинден артык чараш болу бээр.

Черле ынчаш бүдүрүлгениң удуртукчузунун-даа, конструкторларының, даараныкчыларының-даа хей-ады бедик, келир үезинге бүзүрели улуг, сөөлүндө барып, Кызылдың дааранылга фабриказының даштынга оларның бүдүргөн продукциязын сadyп аар дээш, машиналар мурнун былаажып кээр кылдыр ажылдаар

күзелдиг, оозун ыяап боттанды-рарын планнап турарлар. Шак ыңдыг бедик көдүрүлүшкүнү ТР-ниң Чазаа деткип, 2004 чылда 500 мун рубльдиң хуу чоок чээлизин берген. Чаа дериг-херексел садып алзын дээш, бо чылдың январь айда база 500 мун рубльди берген.

Бо хүннерде бүдүрүлгедэ 54 кижилер хаара туттунган. Оларның иштинде 4 конструктор бар. Конструкторлар цегинге чедип кээри-кээр, ында дизайнер Елена Олегова Сундуй бир чагыкчының чагыын, ооң мага-бодунга хемчээп хүлээп ап тур. Аңаа онзагай арга-

Аныяк конструктор Кулчана Александровна Шоюн чаа модель шыйып тур.

мергежил херек дээрзин бичин када-ла хайгааракчы эскерип каар болду. Мырыңай аныяк конструктор Кулчана Александровна Шоюн столда чаа модель шыйып тур. Ол Новосибирскиниң технология институтун дооскан. Ажылдап эгелээ-ле, чаа-ла 1 ай чедип чоруур болду. Аныяк конструкторга улуг чедишкннерни күзедивис. Ооң чанында конструктор Вячеслав Маадыр-оолович Оюн

база ажылдап тур.

Оон даараан чагыглар түр шыгжаар черге келдивис. Ында даарап белеткеп каан, ээлерин маңап чыдар кандыг-даа хеп бар болду. Кезип белеткээр цехте аныяк даараныкчы Аяна Монгуш чаа модельдерге даараар идик-хептиң материалдарын хемчээп, кезип тур. Ол база нарын ажыл болду. Бичии-ле өскээр кезер болза, материал үрелир. Мурнакчы дарааныкчы Наталья Сүүр-оол бис-биле чугаалажыр чайы чок, баш көдүрбейн ажылдап ор. 30 чыл ажылдаан-хоочун даараныкчы Вера Седеновна Монгуш: «Чаа дарга келген соонда кылыр ажылы-выс көвүдөп, акша-шалыкчывысты ай санында ап эгеле-дивис» деп, өөрүп дыңнатты. Аныяк даараныкчы Елена Түлүш шокар пөс-биле өг көжегези даарап ор. Кыс улус дааранып орда, арта чараш көстүр. «Уран кыс удазынга ораашпас» дижит. Эрги Тыва үезинде суг даараныкчы мергежил дыка хүндүлүг турган. Шевер кыс кижилерни кайыын бээр улус сураглап, идик-хевин чагып даарадыр чоран.

Бүдүрүлгениң шийтирилээр уjurлуг кол айтырыгларын даараныкчы бүрүзү билер болду. Аныяк удуртукчу Мерген Шириин-оолович чааскаан эвес, бүдүн коллективти чогаадыкчы

Конструктор В.М.Оюн бодунуң ажылын көргүзүп тур.

Аяна Монгуш хепти модель езугаар кезип тур.

езу-биле ажылдадып турары илден. Кызылдың дааранылга фабриказының келир үези хөгжүлдениң тепкижинде турарын көрүп таныштывыс. Ынчангаш ук найыралдыг коллективке улуг-улуг чедишкннерни күзээлинер.

Борис ОНДАР.

“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ававыс, кырган-ававыс **Лина Балдановна МОНГУШ** январь 6-да аарааш, чырык өртемчейден кезээде чарлып чоруткан, берге үеде биске моральдыг, материалдыг ачы-дузазын көргүскен хөй санныг төрелдеривиске, ававыстың эш-өөрүңге, Тес-Хем кожуунуң өөредилге килдизинге, Самагалдайның № 2 ортумак школазының коллективинге, эш-өөрүвүске, кудаларывыска, чоңувуска четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис.

Уруу, оглу, уйнуктарыңдан.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң коллективни агентилелдин секретары Руслана Александровна Ооржакка ооң дуңмазы

Алдын-оол Александрович ООРЖАКТЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** нистител-политиктиг килдиз — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, улуттук килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 9377. Чагыг 13.

АГАР САНЬЫВЫС: № 4070381040000010000 БОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүткээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинян-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айытылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.